TEXTOS ORIGINALS EN CATALÀ

RAMON LLULL

EDITORIAL

En el context de la seva època, Ramon Llull va ser una persona tolerant. En lloc d'alinear-se amb els partidaris d'utilitzar les armes per a imposar les creences, confiava en la força de la raó. Va dedicar tota la seva vida a les relacions pacífiques entre les grans religions de l'espai mediterrani. L'evocació de Ramon Llull és especialment pertinent en l'any internacional per a la tolerància. Malauradament, en el món actual, també es poden observar ideologies i doctrines polítiques caracteritzades per la intolerància. La UNESCO va convocar a Barcelona el mes de desembre de 1994 una reunió de líders religiosos per a estudiar de quina manera les religions poden esdevenir factors de tolerància i de pau. El text aprovat pels representants de les grans tradicions religioses desautoritza els que volen justificar la violència i la intolerància invocant la religió. Milers de comunitats religioses de totes les confessions s'han adherit a la declaració de Barcelona. A nivell local, hem de mencionar dues experiències exemplars que expressen la sensibilitat dels catalans a favor de la tolerància. En primer lloc, l'extensió de les accions de solidaritat amb Bòsnia. El dia 21 de juliol, una gran manifestació ciutadana encapçalada per Jordi Pujol, president del govern català, per Joaquim Xicoy, president del Parlament de Catalunya, i per Pasqual Maragall, alcalde de Barcelona recorria els carrers de la capital de Catalunya reclamant per a Bòsnia una pau basada en el respecte a la diversitat cultural i religiosa. En segon lloc, la campanya que, promoguda pel govern de Catalunya i un conjunt d'organitzacions no governamentals, ha fet arribar a totes les escoles una col·lecció de materials educatius sobre la tolerància i que ha tingut com a colofó la gran festa del civisme i de la tolerància que s'ha celebrat a l'estadi olímpic de Barcelona el dia 30 de setembre de 1995, amb la participació del famós grup de teatre Els Comediants, de Lluís Llach, el cantant més representatiu dels països de llengua catalana, i del conjunt de música rock Elèctrica Dharma. Des de Llull fins a l'actualitat, la tolerància és una opció essencial per a la vida catalana i per a la convivència internacional.

Fèlix Martí

VERITAT I TOLERÀNCIA

El dia 14 de desembre de 1994, i després de la lectura de dos textos de Ramon Llull, el P. Miquel Batllori va pronunciar al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona un parlament, amb motiu de la trobada dels representants de les diferents comunitats religioses locals amb els participants al congrés "La contribució de les religions a la cultura de la pau", celebrat a Barcelona del 12 al 18 de desembre, sota el patrocini del govern de Catalunya i amb la col·laboració del Centre UNESCO de Catalunya.
Catalònia Cultura es complau d'oferir als lectors els textos esmentats i el discurs de P. Miquel Batllori.

(...)
"Esdevenc-se que dementre que'l gentil anava per aquella via, tres savis s'encontraren a l'ixent d'una ciutat. La un era jueu e l'altre era crestià e l'altre sarraí. Com foren defora la ciutat, e la un viu l'altre, adoncs se saludaren, e agradablement s'acolliren, e s'acompanyaren, e cascú demanà a l'altre de son estament, et de sa sanitat, ne qual era sa volentat; e tots tres s'acordaren que s'anassen deportant per recrear l'ànima qui era treballada de l'estudi en què havien estat.
Tant anaren los tres savis parlant cascú de sa creença e de la ciència qui mostrava a sos escolans, que esdevengren en aquella forest per la qual anava lo gentil; e foren en un bell prat on hac una bella font, qui regava cinc arbres, significats per los cinc arbres qui són al començament d'aquest llibre. A la font fo una molt bella doncella, molt noblement vestida, e cavalcava en un bell palafrè, lo qual abeurava en la font. Los savis, qui viren los cinc arbres, qui eren molt plasents a veer, e viren la dona qui era ab semblant molt agradable, anaren a la font, e saludaren, molt humilment e devota, la dona; e ella agradablement lur reté lurs saluts. Los savis li demanaren son nom, e ella lur dix que ella era Intel·ligència; e los savis la pregaren que'ls dixés la natura e les propietats dels cinc arbres, ne què significaven les letres qui eren escrites en cascuna de lurs flors.

(...)
Quan la dona hac dit aquestes paraules als tres savis, adoncs pres d'ells comiat, e anà-se'n. E romaseren los tres savis a lo font, dejús los cinc arbres; e lo un dels tres savis començà a sospirar e a dir: –Ah, Déus! ¡E com gran benauirança seria aquesta, si per aquests arbres podíem ésser en una lig e en una creença tots los hòmens qui som! ¡E que la rencor e la mala volentat no fos en los hòmens, qui aïren los uns los altres per desvariació e per contrarietat de creences e de sectes! ¡E que enaixí com és un Déus tan solament, pare e creador e senyor de tot quan és, que enaixí tots los pobles qui són s'unissen en ésser un poble tan solament, e que aquells fossen en via de salut, e que tuit ensems haguessen una fe e una lig e donassen glòria e laor de nostre sènyer Déus! Cogitans, senyors, quant són los dans qui's segueixen com los hòmens no han una secta tan solament, ne quants són los béns qui serien si tuit havíem una fe e una lig. On, com açò sia enaixí, ¿parria-us bo que'ns asseguéseim sots aquests arbres, de costa aquesta bella font, e que desputàsem ço que creem, segons ço que les flors e les condicions d'aquests arbres signifiquen, e pus per auctoritats no'ns podem avenir, que assajàssem si'ns poríem avenir per raons demostratives e necessàries?-
Llibre del gentil e dels tres savis
Ramon Llull

(...)
Lo cardenal qui servia l'ofici de "In terra pax hominibus bonae voluntatis" trametia per tota la ciutat de Roma ses espies per espiar si null home era en treball ab altre; e açò mateix faïa per diverses terres; e tots jorns tractava de pau aitant com podia. Esdevenc-se un dia que una espia que ell havia tramès per la ciutat de Roma, li dix que en aquella ciutat havia un crestià e un jueu qui disputaven tots jorns sobre lurs ligs, e que havien gran treball e la un era contra l'altre dementre se disputaven; e per açò cascú portava a l'altre mala volentat. Lo cardenal anà en aquell loc on disputaven, e parlà ab ells dient estes paraules:
-Natura és d'enteniment que entén mills com hom és alegre e pagat que com és irat, car l'ira torba l'enteniment, e per açò l'enteniment no pot entendre ço que entendria si hom no era irat. Altra natura ha l'enteniment a entendre, ço és a saber, que hom aferm possibol cosa ésser aquella cosa que la volentat vol que l'enteniment entena; car si, ans que l'enteniment l'entena, aferma impossibilitat ésser en aquella cosa, l'enteniment no srà aparellat com pusca entendre la possibilitat o impossibilitat qui srà intel·ligible en aquella cosa. Encara ha altra natura l'enteniment a pujar entendre alcuna cosa, ço és a saber; que am egualment la volentat ço que aferma o nega, ans que l'enteniment entena; car com la volentat s'enclina a l'una part ans que enteniment l'entena, és l'enteniment embargat a entendre. Totes estes maneres e moltes altres són mester a l'enteniment per ço que pusca entendre; e si tant és que per totes aquestes no pusca entendre, cové que hom recorra a l'Art abreujada d'atrobar veritat, qui és art per la qual puja enaixí l'enteniment a entendre, com fa la veu a cantar per l'art de música.–

En tal manera adoctrinà lo cardenal los dos savis qui's disputaven, e per la humilitat que ell féu en venir a ells, que ells foren amics la un de l'altre, e amablement desputaren e s'enteneren, e la veritat atorgava la un a l'altre. Lo cardenal se partí d'ells e donà'ls sa benedicció, e dixlus qu'es trametessen joies la un a l'altre per ço que fossen ocasió d'amistat, per la qual amistat pus leugerament s'entenessen.
Llibre de Evast e Blanquerna
Ramon Llull

"Molt Honorable Presidència, senyores i senyors,

Els dos textos de Ramon Llull escollits per a aquesta celebració pertanyen a dues obres d'ell diferents. L'una, titulada *El llibre del gentil e dels tres savis*, escrita probablement a l'illa on va néixer, Mallorca, al voltant de 1269, pocs anys després d'haver passat d'una vida de pecat a la seva conversió al servei de Déu. L'altra, la

novel·la moralista i utòpica, *Llibre de Evast e Blanquerna*, el llibre de la parella formada per Evast i Aloma i el seu fill Blanquerna.
El Llibre del Gentil va ser ampliat pel mateix Llull amb altres diàlegs; un dels més coneguts és la *Disputa dels cinc savis*, en la qual als tres savis anteriors –un cristià, un jueu i un musulmà–, Llull n'afegeix dos més: un arrià i un monofisita.
En la terminologia de Llull, disputa no vol dir pas polèmica, en el seu sentit etimològic de guerra o batalla (*pólemos*), sinó que únicament té el sentit d'una discussió amistosa sobre la llei divina de cadascú, per tal de clarificar la pròpia fe. Les disputes de Llull en la vida i en els escrits eren sempre discussions pacífiques per comprendre més bé les creences dels altres. Tota discussió ens porta a una solució dialèctica. Si aquesta nova posició la poden acceptar els altres interlocutors sense gran dificultat –això és el que succeeix en la discussió dialèctica del *Llibre del gentil*– es pot arribar a una concordança bàsica dels seus respectius punts de vista. En cas contrari, els altres membres de les discussions teològiques tan sols acceptaran una part de les conclusions, la qual pot enriquir els altres participants, si més no en algun aspecte dels seus coneixements i creences. En qualsevol cas, el final i la conclusió de cada disputa correcta serà més aviat una discussió que enriquirà i ampliarà la intel·ligència dels participants.
Considero que, per bé que indubtable, aquest és un segon fruit de les disputes o discussions lul·lianes amb savis cristians o no cristians.
L'altre text de Llull que presentem avui pertany a la subtil i gran novel·la *Blanquerna*, el títol de la qual és ja un signe d'ecumenisme.
Segons el millor i més antic manuscrit, el nom genuí del protagonista és Blaquerna, el nom d'una font i un monestir al costat del palau imperial de Constantinoble, a l'estret del Bòsfor. Els croats van popularitzar aquesta devoció a França amb el nom de Verge de Blanquerns o Blanquernes i no hem d'oblidar que la novel·la de Llull va ser escrita a Montpeller cap al 1283.
Aquí i ara no puc parlar de Blaquerna o Blanquerna sense experimentar un profund sentiment de nostàlgia en recordar els cristians grecs que anaven a aquesta font a beure la seva aigua beneïda l'estiu de 1972, quan jo viatjava per Grècia i l'antic Imperi Bizantí com a membre del Comitè Internacional de Ciències Històriques per preparar el pròxim Congrés Internacional a San Francisco, Califòrnia, i conèixer alhora el ducat medieval català d'Atenes i Neopàtria. La *Crònica* de Ramon Muntaner i la *Guide bleu* eren les meves guies per fer un viatge inoblidable.
En la novel·la utòpica de Ramon Llull, quan Blaquerna o Blanquerna fou elegit Papa i intentà reformar l'Església d'acord amb les idees franciscanes del seu temps, va organitzar el Col·legi de cardenals segons els versos de l'himne litúrgic *"Gloria in excelsis Deo"*. El primer cardenal ha d'aspirar a augmentar i estendre la glòria de Déu. El segon a promoure *"in terra pax hominibus bonae voluntatis"*, pau a la terra als homes de bona voluntat.
En la mítica i mística ordenació de l'Església, immediatament després de la glorificació de Déu, ve la promoció de la pau. Una pau completa, que abraça la pau entre els homes de totes les ciutats, nacions i de tot el món, principalment la pau entre els pobles i els reis per sotmetre totes les seves qüestions a l'arbitri del cardenal que porta el títol de "Pau a la terra a tots els homes de bona voluntat" i a tot el seu consell. Per a alguns, aquesta és ja l'originària idea de la Societat de Nacions o de l'Organització de les Nacions Unides. Per a nosaltres i per a tots, un senyal que l'objectiu per a l'Església Catòlica i per a totes les religions ha de ser la garantia d'una general i perpètua Pau en nom de Déu.

Miquel Batllori

ITINERARI GEOGRÀFICO-ESPIRITUAL DE RAMON LLULL

Enfra la vinya l fenolar
amor me près: fém Deus amar
enfre sospirs e plors estar

Potser sia la contrada de Miràmar el que recordava Ramon Llull amb aquests versos. Com tan sovint en les seves obres, una imprecisa insinuació, la realitat vessada en metàfora. I així, tota la seva biografia, fins i tot aquella narració (*Vita coetanea*) que, se diu, hom escrigué a partir de les seves pròpies paraules.
D'aquesta manera, als contrallums de la metàfora, tota la vida de Ramon Llull (1232-1316) quedava ordenada segons un sol propòsit: *integre Christum deservire*.
La decisió havia assenyalat un abans i un després. Enrera quedaven els primers trenta anys del ciutadà nat a Mallorques (actual Palma de Mallorca), fill d'un dels homes que havia acompanyat el rei d'Aragó, Jaume I, a la conquesta de l'illa (1229). Ramon havia casat amb Blanca Picany i tenia dos fills. La seva ocupació –ens hem de fiar dels indicis– se repartia entre l'administració del seu patrimoni familiar i algun encàrrec en la incipient administració pública. Per voluntat del rei conqueridor, Mallorca s'anava conformant com a unitat política i l'infant Jaume n'esdevindria el seu primer rei.
La presa de decisió fou dramàtica. La sacsejada religiosa que la provocà ens és descrita en l'episodi de la visió per cinc vegades de Crist crucificat i en l'atracció pel gest de Francesc d'Assís, exposat en un sermó del bisbe de Mallorca. La resposta de Llull fou la voluntat d'abraçar un estil de vida penitencial. A la segona meitat del segle XIII, no mancaven exemples d'aquest estil de vida. La fundació de les ordes mendicants no havia estroncat, ans al contrari, aquesta pluralitat.
L'entorn de Ramon Llull semblava indicar-li ben clar un objectiu principal: assistir els infidels, musulmans principalment. Com? La qüestió l'ocuparia un grapat d'anys. La situació era també socialment complexa. En el si de la societat illenca d'aquells decennis, la presència de musulmans era encara considerable. En la seva immensa majoria, però, se tractava d'esclaus descendents dels antics pobladors o importats de feia poc. Era la millora de les seves condicions de vida, fins a la integració social mitjançant el baptisme, el que volia aconseguir Llull? Quin seria el llenguatge –per tant, no sols qüestió de llengua– que empraria per dialogar amb ells?
De primer antuvi, Llull ajornà aquestes qüestions i emprengué un pelegrinatge a Rocamadour (Sud de França) i Santiago de Compostel·la. De tornada volia pujar a París, però Ramon de Penyafort li ho desaconsellà i Ramon tornà a Mallorca. Començava un llarg període de vida penitencial a la recerca de la formulació més adient del seu proposat objectiu.
Christum integre deservire. Primer la integritat de la fe. Arribar a la comprensió d'allò que es diu de paraula. Creure és inicialment això: rebre i repetir aquelles paraules que contenen la veritat sobre Déu, sobre Crist, sobre l'Església...Els articles de la fe. Comprendre no és sols copsar el significat d'aquelles paraules, sinó donar-ne raó. És l'objectiu perenne de la teologia. I la teologia del temps de Ramon Llull ho feia fonamentalment adduint els textos de la Bíblia i de la tradició eclesiàstica. Però Llull no tenia la formació suficient.
Era una recerca molt personal la de Ramon. Amb quins mitjans? Impossible d'aclarir-ho. Queda sols la certesa que un esclau li ensenyà l'àrab. Igualment que se retirava a temporades per tal de dedicar-se a la contemplació –fefaent la compareixença de la seva muller davant el batlle de Ciutat demanant empar per a l'administració del patrimoni familiar que Llull descurava (1276).
Llargs anys de gènesi. Temps de do. Perquè la comprensió de la fe rebuda ha d'ésser ella mateixa gràcia: "encara us dic que port una Art general/ que novament es dada per do espiritual". És el trajecte de la contemplació el que fa possible que recerca i do siguin arrels bessones de la comprensió. Com ho resumeix Llull: *inveni gratia Dei*.
Ara és quan Ramon pot formular més clarament el seu objectiu; escriure "el llibre millor del món" per a la conversió dels infidels; demanar la fundació de centres de formació per als missioners i partir ell mateix a terres d'infidels.
La notícia de les seves troballes tancà el període de recés a l'illa nativa. Cridat pel rei de Mallorca, Jaume II, Ramon Llull viatja a Montpeller i els seus llibres són revisats per frares franciscans. L'any 1276, a petició del mateix rei, el Papa Joan XXI confirma la fundació del monestir de Miramar.
Quaranta anys per endavant i tot el món per córrer. Des de la ciutat de Montpeller, Ramon Llull multiplicarà els seus esforços per aconseguir els objectius proposats. Amb prou capacitat per percebre les realitats canviants de l'època, Montpeller se converti en el centre d'operacions.
Són els escrits de Ramon els que ens donen les pistes del seu itinerari. En efecte, les obres escrites a partir dels anys 90 acaben indicant el lloc i la data precisa on foren enllestits. Aquesta indicació manca al grup d'obres que hem d'atribuir a l'activitat de Llull entre 1276 i 1287. Si ens atenem a l'anàlisi d'aquests es-

crits, constatem que l'horitzó en què Llull havia formulat els seus objectius canvia de forma considerable. De manera que si el marc on se situa el *Llibre de contemplació* és dominat pel caràcter personal i autobiogràfic de l'empresa, ara el projecte de l'Art tendeix a la construcció d'un sistema molt més "homologable" amb les formes intel·lectuals del temps.
La tradició universitària de Montpeller s'identificava gairebé de forma exclusiva amb l'activitat dels seus metges. En el centre de la discussió s'hi trobava el debat sobre la definició de la medicina, sobre el seu caràcter eminentment pràctic o bé teòric. L'acumulació de les diverses tradicions clàssiques (Galè, Hipòcrates), àrabs i jueves oferia un ingent material d'estudi. D'aquesta manera anà guanyant força la consideració de la medicina a partir d'un plantejament més ample, el de la física elemental (basada en la teoria dels quatre elements).
Els escrits contemporanis de Llull ens fan pensar que són aquestes qüestions les que ell creu de més gran ajuda per a fonamentar el seu sistema. La constitució física de la realitat posa de manifest una consideració metafísica i teològica centrades en la significació i l'exemplarisme. De tot això, l'afirmació de les dignitats divines (atributs de Déu) serà l'eix central de la seva obra.
És un progrés molt notable. A partir d'aquesta formulació del seu sistema s'obren tres grans fronts en l'activitat de Llull: la tasca missional d'explicació de la fe cristiana; la tasca metodològica de perfeccionament i de presentació del seu sistema, de l'Art; la tasca científica d'investigar pràcticament tots els camps del saber amb els principis del seu sistema.
D'una manera semblant, l'execució d'aquest programa inaugura uns cercles geogràfics d'activitat en els quals viurà i treballarà Llull de forma extraordinàriament intensa durant trenta anys.
L'any 1288, Ramon puja per primera vegada a París i exposa públicament l'Art. Els anys vinents hi anirà tres voltes més. Llull hagué d'acarar l'estranyesa que el seu Art produïa en els cercles acadèmics de la universitat parisenca. En el rebuig de què era objecte, Llull hi cregué descobrir les pernicioses conseqüències de l'averroisme, i el combatí amb un bon grapat d'escrits. Mentrestant, les estades a París serviren a Llull per cultivar unes bones relacions amb Felip IV i fer-se un cercle d'amics a la universitat i a la cartoixa de Vauvert. D'entre tots ells, destaca Tomàs le Myésier, el puntal més ferm de la pervivència dels escrits de Llull.
Un segon cercle geogràfic comprenia els territoris més pròxims i familiars. A més de Montpeller i Mallorca, Llull estatjà amb certa freqüència a Barcelona, Gènova, Nàpols, Roma o Pisa. Eren viatges quasi sempre amb un motiu ben concret: presentar els seus projectes de missió, de croada o de reforma als papes, als reis d'Aragó o a d'altres senyors d'influència.
Finalment, el tercer cercle queda descrit pels seus quatre viatges missionals, tres al nord d'Àfrica i l'altre que el porta a Xipre i Àsia Menor. Aquests viatges li oferiren l'oportunitat de posar en pràctica l'estil que tant havia recomanat: el diàleg amb alguns personatges instruïts i amb responsabilitat en la direcció de la comunitat. Tampoc allà pogué comprovar amb èxit l'eficàcia de les seves propostes. Malmenat, tancat a la presó, nàufrag un cop a la tornada, el rastre de mestre Ramon s'esvaeix en una data incerta de l'any 1316.
"Som hom veyl paubre meinspreat;/ no ay ajuda d ome nat/ e ay trop fayt emparat;/ gran res ai de lo mon sercat;/ mant bon exempli ay donat;/ poc son conegut e amat./ Vyl morir en pélec d amor".
Aquest és l'itinerari de Llull. Un bon dia trencà amb la seva família, amb el seu ofici, amb la seva terra, i començà a recórrer els camins del món. Pocs recers hi trobà. El seu convenciment a molts semblà follia. Però no és probable que la història el compti entre aquells que mancaren a la fita.

Jordi Gayà

EL SISTEMA FILOSÒFICO-TEOLÒGIC DE RAMON LLULL

Ramon Llull va néixer el 1232 a Mallorca, pocs anys després que Jaume el Conqueridor hagués conquerit als sarraïns l'illa, que mantenia relacions comercials amb totes les ciutats importants de l'àrea mediterrània. Va morir el 1316 en un vaixell que el tornava a la seva terra, després d'haver patit una lapidació al nord d'Àfrica, segons recull la tradició. La vida d'aquest *virphantasticus*, com s'anomenava a si mateix, que probablement parlava millor l'àrab que no pas el llatí, i que vestit de pelegrí i amb la seva llarga barba intentava guanyar per a la seva causa cardenals i papes, prínceps i reis d'Europa, del nord d'Àfrica i del Pròxim Orient, estava dominada per un objectiu: volia menar els diversos pobles del món a la concòrdia, a la unitat. D'acord amb aquesta meta, Llull va desenvolupar una productivitat literària admirable, tot i la gran agitació que presidí la seva vida. Va redactar aproximadament 280 obres, algunes d'elles molt extenses, no només en llatí, sinó també en català i en àrab. Tot i que aquestes obres mostren una evolució llarga i ràpida, la seva meta romangué sempre igual. Considerava que la seva tasca era escriure un llibre que fes comprensibles als jueus i als musulmans els dogmes cristians de la Trinitat i l'Encarnació.
Llull va anomenar el seu llibre *Ars inveniendi veritatem*, l'art de trobar la veritat, i sempre va veure en aquest *Ars* una il·luminació de Déu. Al llarg d'un període de més de 30 anys el va reelaborar i revisar incansablement. Però Llull no només va redactar escrits referits al seu *Ars*, sinó que també va escriure sobre filosofia i teologia, lògica i ciències naturals. En la seva condició d''advocat dels infidels' dirigia amonestacions als papes, i en diverses obres va esbossar un programa per a les croades. Aquestes obres solia redactar-les en llatí, però la seva producció poètica el situa entre els fundadors de la literatura catalana antiga. La *Doctrina pueril* i el *Libre de orde de cavalleria* tenen objectius d'evident caire pedagògico-didàctic. El llibre *Fèlix o Libre de meravelles* ofereix una enciclopèdia juvenil en forma narrativa. La novel·la *Blanquerna* tracta de la reforma de l'Església. En el seu gran *Libre de contemplació en Déu* desenvolupa un mètode d'ascensió mística a partir dels reflexos de les perfeccions divines en la creació, per tal d'acostar-se al propi Creador infinit.
Llull perseguia un objectiu únic en tots els seus escrits: la concòrdia de tots els pobles del món. Tenia la idea que era possible accedir a l'únic Déu veritable a través de la contemplació dels seus noms. Considerava els noms divins com els 'principis' del seu *Ars*, i en la formulació definitiva sempre n'anomenava nou: el Bondadós, el Gran, l'Etern, el Poderós, el Savi, l'Amant, el Fort, el Veritable, el Gloriós. Pensava que una contemplació dels noms de Déu, que són comuns a totes les religions, faria possible un acord entre tots els pobles, una concòrdia entre musulmans i jueus, cristians d'obediència grega i romana. Tenia el somni de guanyar el món sencer per al cristianisme mitjançant la conversió dels tàrtars, que havien penetrat a l'àrea mediterrània feia poc temps.
Amb aquest fi, redactava sobretot obres en forma de converses, diàlegs en els quals homes savis que representen les grans religions universals –el judaisme, el cristianisme i l'islam– exposen els principis de la seva fe. I ho fan basant-se en combinacions dels noms divins: el Bo, que és Gran, és a la vegada el Poderós, l'Etern i Savi, etc. En fer-ho així, Llull se servia per als seus objectius d'un mètode islàmic de contemplació, un mètode que intenta ascendir fins al mateix Déu a través dels reflexos dels infinits noms de Déu presents en la creació. Llull va utilitzar aquest mètode sobretot en escrits que adopten la forma d'una conversa. Pel que fa a l'ambient on tenen lloc aquestes converses, resulta característic el transcurs de la discussió descrita en el *Llibre del gentil e dels tres savis*. Una vegada, tres erudits que es coneixen entre ells –un cristià, un jueu i un musulmà– coincideixen davant les portes d'una ciutat. Després de saludar-se amicalment, acorden conversar tots tres en un indret tranquil sobre problemes teològics.
En un bosc es troben amb un filòsof pagà, a qui la qüestió de la vida després de la mort ha portat a la desesperació. Al bosc abunden el símbols i les al·legories. Ran de la font que rega cinc arbres, se'ls apareix una bella donzella, anomenada Intel·ligència. Els explica que els cinc arbres encarnen en les seves diferents flors les qualitats i virtuts de Déu i diverses combinacions de les virtuts i dels pecats dels homes. Els arbres ofereixen els mitjans necessaris per a demostrar com es pot trobar la veritat religiosa i el consol que aquesta comporta. Els erudits acorden discutir, amb l'ajut dels arbres i de les flors d'aquests, fins a descobrir la llei divina única i veritable sota la qual puguin unir-se tots els pobles del món. A partir de la discussió que es des-

criu al llibre primer, l'oïdor pagà queda convençut de la veritat de la fe en l'existència d'un únic Déu Creador i en la resurrecció del cos. Després que els tres erudits s'han posat d'acord d'aquesta manera sobre el que tenen en comú, cada un d'ells vol convèncer el pagà de la veritat de la seva pròpia fe. En els tres llibres següents de l'obra, primer el jueu, després el cristià i finalment el musulmà intenten explicar els dogmes especials de la seva fe i respondre les preguntes del pagà. El jueu explica la creença dels jueus en el Déu únic i en la creació del món, el cristià la creença dels cristians en el Déu únic i en la Trinitat, el sarraí la creença dels sarraïns en el Déu únic i Creador i en la mort de totes les coses fora de Déu.

Tots els savis empren el mateix mètode. Busquen arguments per als dogmes de fe en combinacions dels noms divins o bé de les qualitats divines. Per exemple, el jueu vol mostrar que el món ha estat creat per Déu. Cull una flor dels atributs 'Poder' i 'Grandesa' del primer arbre i argumenta així: O bé el món ha estat creat per Déu, o bé és etern. Si fos etern, el poder de Déu no seria el poder més gran que hom pogués imaginar, car és més gran poder crear el món del no-res que si el món fos etern. Els altres dos erudits fan servir el mateix procediment. Allò que fa que els atributs de Déu concordin en el major grau possible està d'acord amb la veritat.

Atès que Llull entenia la veritat com a una entitat orgànica, comparava els noms divins amb les branques d'un arbre i els arguments amb les seves flors. El primer arbre comprèn set noms divins: Bo, Gran, Etern, Poderós, Savi, Amant i Perfecte. El segon arbre combina aquests atributs amb les set virtuts, el tercer els combina amb els set pecats capitals. Aquell que pugui mostrar millor la concordança dels dogmes de la seva fe amb les flors dels arbres, considerarà la seva professió de fe com a millor que la dels altres.

El diàleg dels tres savis no mena a cap resultat concret. El pagà s'acomiada dels tres erudits sense donar a conèixer quina confessió ha escollit. Aleshores el cristià proposa continuar la discussió en un altre moment fins que no hagin assolit la veritat en totes les qüestions religioses, puix que si s'aconseguís la unitat en la fe i desapareguessin les tensions i divergències religioses, els homes també deixarien de combatre i destruir-se entre ells per mor de la religió. Es fixa el dia i l'indret on ha de tenir lloc la nova disputa. Després, els tres adversaris s'acomiaden els uns dels altres amb la major amabilitat, i cap no s'oblida de demanar disculpes als altres dos per les expressions ofensives que hagi pogut fer servir sense adonar-se'n.

El mètode del *Libre del gentil e dels tres savis* és el mètode de la famosa *Ars* lul·liana, el sistema filosòfico-teològic de Ramon Llull. L'*Ars* es proposa superar les tensions i controvèrsies religioses que hi ha en el món mitjançant la contemplació dels noms de Déu i del respecte mutu dels interlocutors. Tots els pobles del món s'han d'unir sota la llei de l'únic Déu veritable i viure en concòrdia. Allò que Llull volia aconseguir es manté encara actual.

Charles Lohr

HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ LUL·LIANA ALS PAÏSOS CATALANS

Tot i que la vitalitat de Ramon Llull en la història del pensament és indiscutible, podem dir que al veritable Ramon Llull el coneixem des de fa ben pocs anys. Durant segles, va restar en essència desconegut, rebutjat i, sobretot, falsificat. Aquesta afirmació no és peregrina i es fundà en la història mateixa del lul·lisme, que fou una llarga història de fraus i equívocs. Malgrat la seva dimensió universal, l'interès per la persona i obra de Llull es desenvolupà fonamentalment dintre del marc geogràfic d'aquells pobles que parlen la seva llengua. En terres catalanes, la història de la recepció de Llull és una llarga i, gairebé sempre, estèril lluita entre els detractors i els seguidors, entre els qui volien empetitir la personalitat i obra del mallorquí i aquells que el posaven pels núvols declarant-lo "Doctor il·luminat". El fanatisme extrem d'ambdós bàndols es devia, en bona part, a la identificació de Ramon Llull amb l'orde franciscana i la seva espiritualitat. Aquesta justa o injusta identificació va atreure l'ira dels representants d'altres comunitats religioses. La pacífica figura del laic Ramon, que cercà durant tota la vida la unitat de la cristiandat com a punt de partença de la unitat final de la humanitat, es va veure barrejada, embolicada en conteses, rancúnies i batalletes entre els interessos mesquins d'ordes religiosos. Van qüestionar-se aspectes marginals de la seva personalitat i obra tot creant un clima irreconciliable que en dificultà un coneixement global i un estudi objectiu.

Rera de totes aquelles guerrilles ideològiques quedava una herència intel·lectual genuïna que va promoure les més apassionades polèmiques i les elucubracions més arriscades, tot deixant idees germinals i projectes de salvació humana de la més palpitant i perenne actualitat. És difícil de trobar una personalitat que hagi suscitat reaccions i comentaris tan contradictoris, merescut tants menyspreus i, alhora, tantes exaltacions fervoroses. La manca d'un coneixement precís del seu ideari ha donat lloc a totes les fantasies i a totes les llegendes. Sobretot, la fe en l'il·luminisme lul·lià va perjudicar molt l'estudi serè del seu pensament. Durant segles, els deixebles van aïllar-se amb les obres del mestre i s'incomunicaren de la resta dels intel·lectuals. Ramon Llull va aparèixer com un solitari, ídol dels iniciats, però apartat dels corrents d'investigació filosòfica a causa d'un tecnicisme descoratjador i abstrús. El més efusiu i ric de l'obra de Ramon Llull restava ocult en textos inèdits, expressat en un llenguatge al marge de les estructures vives del pensament. Com a conseqüència de tota aquesta prehistòria, els escrits sobre Ramon Llull són tan nombrosos que qui penetra per primer cop en aquest camp està exposat a perdre's en el laberint constituït per innumerables llibres i articles de diferent qualitat científica. Dintre d'aquesta producció ingent ens trobem amb rius cabalosos de literatura devota, molt caduca, innecessària i inútil.

Tot i l'obra d'il·lustres estudiosos del lul·lisme, que no han faltat mai, la figura de Ramon Llull s'anava desfigurant. Gairebé no en quedava res, excepte la noció del sant o del beat, negada aferrissadament pels qui mantenien l'acusació d'heterodòxia llançada en el segle XV per l'inquisidor gironí Nicolau Eimeric. La llegenda d'un Ramon Llull vestit de frare entre provetes d'alquimista continua present en escrits més o menys esotèrics. Les obres falsament atribuïdes a Llull són més nombroses i foren potser més llegides que les originals, les quals foren, en general, el pa amb què es nodriren alguns petits cercles i algunes personalitats aïllades.

Dintre d'aquesta història complexa i multiforme, va quedar curiosament oblidada l'aportació de Llull a la literatura catalana. Les obres en llengua vulgar del més gran escriptor de la llengua catalana van ser relegades a un segon terme i, fins i tot, van arribar a ser rebutjades perquè no reflectien amb tanta claredat com les llatines el que els seus defensors i detractors consideraven important. Tanmateix, era aquest aspecte nou el que despertava més simpatia entre els catalans i, alhora, el que menys es prestava a controvèrsies inútils. El renaixement dels estudis lul·lians, que té l'origen cap a la meitat del segle XIX a Mallorca i a Catalunya, tracta, en els seus inicis, de reivindicar sobretot l'obra catalana de Llull en el marc de la Renaixença catalana en el seu conjunt. La reconstrucció de la història d'aquests estudis és, per això, un recompte de les figures que van contribuir al renaixement de les lletres catalanes.

Després que el romanista alemany Adolf Helfferich, al 1858, assenyalés el gran valor de Llull com a iniciador de la literatura catalana (*Raymund Lull und die Anfänge der catalanischen Literatur*, Berlin 1858), Jeroni Rosselló, un dels patriarques dels estudis lul·lians, va emprendre la doble tasca de catalogació crítica de la immensa producció lul·liana: *Biblioteca Lul·liana*, 1861. Treball inèdit –manuscrit 13595 de la Biblioteca Nacional de Madrid– basat en el seu coneixement profund dels manuscrits lul·lians existents a Mallorca i la publicació de les obres en català, *Obras rimadas de Ramon Lull, escritas en idioma catalán-provenzal, publicadas por primera vez con un artículo biográfico, ilustraciones y variantes y seguidas de un glosario de voces anticuadas*, Palma 1859. Molt més tard, al 1901, sota l'impuls de Menéndez y Pelayo i el patrocini de l'arxiduc Lluís Salvador iniciava una sèrie d'*Obras de Ramón Lull* que, malgrat no ser un model de labor crítica i romandre paralitzada després de tres volums, es pot considerar com un precedent decisiu de la Comissió Editora de Mateu Obrador. Al 1861, Milà i Fontanals precisava el caràcter de la poesia lul·liana, *De los trovadores en*

España. Estudio de lengua y poesía provenzal, Barcelona 1861. Amador de los Ríos, en el Volum IV de la seva *Historia crítica de la literatura española* (1864), tracta Ramon Llull com a poeta i estudia algun aspecte del seu *Arbre de ciència*. Francisco de Paula Canalejas, per la seva banda, aconseguí d'extreure del cos de l'obra lul·liana un sistema d'idees assequible a la curiositat del pensament del seu temps, *Las doctrinas del doctor iluminado Raimundo Lulio*, Madrid 1870.

La personalitat més significativa del renaixement lul·lià, fou, fora de Catalunya, però amb una gran repercussió en ella, el gran polígraf espanyol Marcelino Menéndez y Pelayo que, com reconeix Jordi Rubió, "Menéndez y Pelayo y Ramon Llull" dins de: *Conferencias pronunciadas [en la universidad de Barcelona] con motivo del centenario de Marcelino Menéndez y Pelayo*, Barcelona 1956) va saber cridar l'atenció sobre els aspectes fonamentals de Ramon Llull com a pensador i com a escriptor. En un càlid i improvisat assaig a *La ciencia española*, i amb tot just vint anys, Menéndez y Pelayo ja va deixar entreveure punts de gran importància per al desenvolupament de la investigació posterior, com la teoria de la unitat de la ciència, l'harmonisme conciliador del pensament lul·lià i Ramon Sibiuda, com a enllaç del lul·lisme amb la filosofia del Renaixement. La segona aportació important d'aquest autor sobre Ramon Llull la va escriure per al primer volum de la seva *Historia de los heterodoxos españoles* que va aparèixer el 1880. Es tracta ja d'una extensa dissertació metòdicament desenvolupada, on apareix una primera temptativa d'estructurar històricament el lul·lisme y l'antil·lulisme. La biografia presenta un cert enfocament crític, tot i que no trenca encara amb alguna de les tan comentades visions. A més de qüestions filosòfiques, no va oblidar ni al novel·lista ni al poeta amb intuïcions molt intel·ligents.

Sempre a finals del segle passat, el mallorquí Marià Aguiló va editar dues obres lul·lianes, *Llibre del orde de Cavayleria*, Barcelona 1879, i *Libre apelat Felix de les Meravelles del Mon*, Barcelona 1872-1904. José R. de Luanco va demostrar, també, que era falsa l'aurèola d'alquimista que havia envoltat Ramon Llull: *Ramón Lull (Raimundo Lulio) considerado como alquimista*, Barcelona 1870.

Cal afegir encara, el *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana de Palma de Mallorca*, que comença a publicar-se el 1885 i que dedica una atenció especial als estudis lul·lians. A més dels estudis merament literaris, a principis de segle tingué lloc a Catalunya una croada a favor de la filosofia i l'ortodòxia de Ramon Llull. Un grup de lul·listes, clergues en llur majoria, varen promoure un moviment que tendia a restaurar la filosofia lul·liana com a filosofia nacional de Catalunya. El moviment, ideològicament extrem, davant del qual lluità el canonge Salvador Bové, *La filosofia nacional de Catalunya*, Barcelona 1902; *El sistema científico luliano*, Barcelona 1908; *Santo Tomás de Aquino y el ascenso y descenso del entendimiento*, Palma 1911, va seguir directrius més fervoroses i batalladores que de pes intel·lectual i equanimitat científica. No és estrany, doncs, que aquesta campanya promogués una reacció contrària. Tot i això, aquest moviment, que tingué com a òrgan principal la *Revista Luliana* de Barcelona (1901-1905), donà lloc a publicacions que no deixen de ser valuoses, va influir en diferents cercles catalanistes tot afavorint una atmosfera de fervorosa defensa de Ramon Llull que contribuí positivament a crear un interès creixent per les idees lul·lianes i aportà moltes dades per a un estudi científic del lul·lisme.

Els temps, però, anaven canviant. Arribava l'hora de les investigacions limitades i monogràfiques i de la callada tasca minimalista de les edicions de textos, la urgència dels quals s'havia reclamat tant. A més, en les primeres dècades d'aquest segle, una segona generació d'estudis lul·lians va prendre unes directrius de més eficàcia científica. Es varen posar les bases de la fixació bibliogràfica, que és essencial davant d'una obra tan enorme com la de Ramon Llull. La commemoració del VI centenari de la mort de Ramon Llull (1915-1916) va motivar una sèrie de publicacions importants. L'Institut d'Estudis Catalans va iniciar una col·lecció d'*Estudis de bibliografia lul·liana*, l'obra més rellevant dels quals, i fins ara imprescindible, és la de E. Rogent i E. Duràn, *Bibliografia de les impressions lul·lianes*, Barcelona 1927. Cal tenir present també la important monografia de Ramon d'Alòs-Moner, *Los catàlogos lulianos*, Barcelona 1928. La valoració d'una manera definitiva de la producció lul·liana en català va acaparar fonamentalment l'interès pels estudis lul·lians a Catalunya. Al 1906, Mateu Obrador (+ 1909) va iniciar a Mallorca la nova sèrie de les obres catalanes de Ramon Llull sota els auspicis d'una Comissió Editora Lul·liana que continuà sota la direcció de Miquel Ferrà (1910) i Salvador Galmés (1911-1938) i que, fins al 1950, va arribar a publicar vint-i-un volums. Aquesta edició es portà a terme amb greus dificultats econòmiques, perquè des de 1923 va mancar-hi el suport d'organismes oficials. Amb el segon volum de la sèrie s'imprimia per primer cop el text català de l'obra més extensa i important de la producció lul·liana: el *Llibre de contemplació*. Paral·lelament, es publicaven a part altres textos catalans, en edicions per a bibliòfil o en edicions populars.

Amb la fundació a Barcelona dels "Estudis Universitaris Catalans" (1903) s'instituí la Càtedra de Literatura Catalana, exclosa fins llavors de la universitat estatal. El primer propietari, Antoni Rubió i Lluch, va tractar àmpliament Ramon Llull en les seves lliçons i no solament en el vessant d'autor en llengua catalana. D'aquelles lliçons –se'n va publicar una mena de resum o programa el 1910–1911– sorgí una veritable escola de deixebles, més tard, lul·listes insignes.

La guerra civil i les seves seqüeles, tot i que no impediren els estudis lul·lians, van frenar considerablement les publicacions en català. Malgrat totes les dificultats, la línia científica iniciada a Catalunya a finals de segle va tenir una floració espléndida i també una apoteosi en l'obra dels germans Tomàs i Joaquim Carreras Artau que continua essent l'estudi més profund i complet sobre Llull i un primer intent reeixit d'història filosòfica del lul·lisme. La publicació d'aquesta obra, acabada cap al 1935, que estava prevista en català es va fer en castellà "camuflada" en dos volums d'*Historia de la Filosofía Española - Filosofía cristiana de los siglos XIII al XIV*, Madrid 1939-1943, sota el patrocini de la "Asociación española para el progreso de las ciencias". Fou una decisió pragmàtica dels autors dictada per la situació política que no treu cap mèrit al valor d'aquest, avui encara, important estudi. Des del 1957 fins al 1960 van publicar-se a Barcelona gairebé tres mil pàgines en dos volums de les *Obres essencials* de Ramon Llull. En els estudis introductoris i a les notes, varen estampar la signatura els continuadors del lul·lisme científic català: Miquel Batllori, Pere Bohigas, els germans Carreras i Artau, Francesc de B. Moll, Llorenç Riber, Martí de Riquer, Josep Romeu i Figueras, Jordi Rubió i Balaguer ... La llista de publicacions lul·lianes dels quals seria llarga d'enumerar.

Un impuls decisiu als estudis lul·lians es donà a Mallorca i sorgí precisament a l'entorn de Salvador Galmés, ja citat, i un cercle d'amics i col·laboradors que, en els anys trenta, poc abans de la guerra civil, havien fundat la "Maioricensis Schola Lullistica". El rector d'aquesta escola, Francesc Sureda Blanes (†1955), poc abans de morir, va proposar al Prof. Friedrich Stegmüller com a director científic de l'edició de les obres llatines de Ramon Llull. Aquesta va ser la decisió formal que posà en marxa la creació del Raimundus-Lullus-Institut a la Universitat de Friburg de Brisgòvia (Alemanya). La publicació dels cinc primers volums de l'edició que porta a terme aquest Institut va ser finançada per la institució mallorquina. El successor de Sureda com a rector, Sebastià Garcias Palou (†1993), va fundar l'any 1957 la revista *Estudios Lulianos*, d'alt nivell científic, que publica o ressenya totes les aportacions nacionals i internacionals sobre Ramon Llull. Aquesta *Schola*, que organitzà el 1960 i el 1976 dos congressos internacionals de lul·lisme, atorga el títol de mestre als qui realitzen treballs científics sobre Llull o el lul·lisme, tot convertintse així en un centre de convergència dels esforços d'investigació lul·liana de d'arreu del món.

Els darrers cent anys han significat un canvi profund en la visió de la figura de Ramon Llull. El reconeixement de la importància de la seva persona dintre de la literatura catalana, gràcies als estudis de quatre generacions, és expressat així per Pere Gimferrer: "Ramon Llull és l'escriptor català més gran de tots els temps, i potser l'únic a qui escau plenament el qualificatiu de geni, aquest que reservem per a les grans ocasions, no més d'un per llengua. Llull és per ell sol tota una literatura i la simple existència de la seva obra dignifica universalment l'idioma que empra".

Fernando Domínguez Reboiras

L'ART LUL·LIANA I LA MODERNA INFORMÀTICA

La idea de l'Art és la més original de Llull i alhora la més originària. És també el nucli axial del seu pensament metafísic i religiós. El beat concep, efectivament, la seva Art com un mitjà infalible d'adquirir el saber i de fer avinent a jueus i musulmans la veritat de la fe cristiana. No es tracta, però, d'un pur mètode de coneixement, sinó més aviat d'un "sistema de la ciència", en el sentit que aquest mot tindrà entre els idealistes, un conjunt orgànic d'estructures conceptuals, en les quals no hi ha cap separació entre el continent i el contingut. Si la veiem com a continent, és "art". Si la veiem com a contingut, és "ciència"; però ambdós moments són inseparables: l'un remet a l'altre. El coneixement humà és un llarg camí que cal recórrer pas a pas: el resultat de la caminada és la ciència adquirida i aquesta coincideix amb el desplegament total de l'Art lul·liana.

En altres mots, l'Art troba el seu lloc exacte abans de la ramificació de lògica i metafísica. En la tradició aristotèlica la lògica era una disciplina per a pensar bé, fos quin fos el contingut del pensament. La metafísica, en canvi, s'ocupava del contingut del pensament, de l'ens i dels seus principis i causes. L'Art neix de la refosa de la lògica i metafísica. Per això, a diferència de la lògica aristotèlica, que hom anomena "formal", justament perquè és possible separar-hi la forma del pensament del seu contingut o matèria, l'Art lul·liana constitueix l'expressió medieval més acabada d'una lògica "material", que rebutja tota separació entre la forma del pensament i el seu contingut real. El desplegament del pensament coincideix amb el desplegament de la realitat.

Un cop conegut el significat de l'Art, ens cal ara esbrinar la seva estructura. Tres elements bàsics la constitueixen: els conceptes-tronc, els signes i recursos gràfics que serveixen per a expressar-los i la combinatòria. Comencem pel primer element, els conceptes-tronc, i per la seva peça fonamental, el sistema de principis absoluts i relatius. Llull anomena els primers "dignitats". Aquest mot, emparentat amb el terme grec "axioma", designa una sèrie de noms de Déu, acceptats per les tres religions monoteistes, els quals, com que signifiquen altres tantes perfeccions del Creador que es reflecteixen, com en un espill, en les coses creades, serveixen alhora pel coneixement de Déu i del món. En la versió definitiva de l'*Ars ultima* (1308) són els nou següents: bonesa, grandesa, eternitat, poder, saviesa, voluntat, virtut, veritat i glòria. El "secret" de les dignitats rau, en definitiva, en la teologització de l'apriorisme i l'exemplarisme platònics: Déu ho crea tot a semblança de les seves pròpies perfeccions. Les dignitats esdevenen aleshores, com les "idees" de Plató, *principia essendi et cognoscendi*, és a dir, estructures fonamentals de l'ésser i formes estructurals del coneixement humà. En les criatures, les dignitats es distingeixen l'una de l'altra; en Déu, però, coincideixen i s'identifiquen entre elles: la bonesa és la grandesa i viceversa.

A les dignitats o principis absoluts cal afegir-hi els principis relatius que són els nou següents: diferència, concordança, contrarietat, principi, mitjà, fi, majoritat, igualtat i minoritat. S'anomenen relatius perquè estableixen els diversos modes possibles de relació entre els principis absoluts. Cal observar, però, que no tots els principis relatius tenen la mateixa extensió: en Déu, per exemple, no hi ha lloc per a la contrarietat i la minoritat. La nova sèrie de principis dóna a l'Art el sentit d'una lògica comparativa o doctrina general de les relacions, que lliguen els ésser del món entre ells i amb Déu. Llull concep la realitat com a interrelacionada: en darrer terme tot té a veure amb tot. Encara més, el fet que en les tríades relatives correspongui el lloc central als conceptes de concordança, mitjà i igualtat, mostra que el beat no es queda en la contraposició d'unes coses amb les altres, sinó que cerca d'alguna manera la mediació i la reconciliació.

El segon element de l'Art són els signes i recursos gràfics amb els quals Llull representa els conceptes-tronc i llurs relacions. Els principals són l'alfabet, les figures i la taula. L'alfabet neix de l'assignació de les nou lletres de l'alfabet llatí (B,C,D,E,F,G,H,I,K) a les dues sèries successives de principis absoluts i relatius. Així, per exemple, B = bonesa i diferència; C = grandesa i concordança, etc.

Les figures articulen en un llenguatge lògic coherent els significats de les lletres de l'alfabet. En la versió definitiva de l'*Ars ultima* són quatre. La primera (figura A) representa els principis absoluts. Consisteix en un cercle, dividit en nou sectors, que corresponen a les nou lletres de l'alfabet. A l'interior del cercle un seguit de línies rectes porten d'un sector a l'altre per a significar que els conceptes, representats per les respectives lletres, es permuten entre ells. La lletra A que ocupa el centre designa, segons l'expressió de Llull, "el Senyor, Déu nostre". La primera figura, doncs, és una figura teològica. La segona figura (figura T) correspon als principis relatius. Es compon de tres triangles superposats, inscrits en un cercle, en la perifèria del qual hi ha novament les nou lletres de l'alfabet. Els angles de cadascun dels triangles remeten a la terna corresponent dels principis relatius. Aquestes dues primeres figures proporcionen al lògic els termes de l'oració. La tercera figura, en canvi, s'adreça a la formació del judici. Té trenta-sis compartiments o, com diu Llull, "cambres", amb dues lletres cadascuna, que fan a mans el subjecte i el predicat de possibles judicis. El paper del lògic és ara de cercar el terme mitjà que pot unir-los. És la tasca de la quarta figura. Consisteix en tres cercles superposats, el primer dels quals és fix i els altres dos, mòbils. Cadascun comprèn nou cambres, que contenen respectivament les nou lletres de l'alfabet. Per a "operar", cal fer girar els dos cercles mòbils sobre el fix. El primer cercle mòbil facilita aleshores el terme mitjà.

La taula general s'origina de la rotació dels dos cercles mòbils de la quarta figura. Es compon de vuitanta-quatre columnes, cadascuna de les quals conté vint cambres o combinacions ternàries de lletres (per exemple, BCB, BCD, etc.). Com que el procediment comporta adesiara la barreja de principis absoluts i relatius, Llull introdueix en les combinacions una T (per exemple, BCTB, BCTD, etc.), que distingeix els primers dels segons. Les lletres que precedeixen aquesta T cal prendre-les com a principis absoluts i les que la segueixen, com a relatius.

El joc conjuminat de tots aquests elements dóna lloc a la combinatòria. El beat la concep com un instrument eficaç de formació del judici i del sil·logisme. Per a assolir aquest propòsit, li cal resoldre aquestes dues qüestions: primera, donat un subjecte, trobar-li tots els predicats possibles i viceversa; i segona, trobar el terme mitjà que permet d'unir els anteriors judicis en un sil·logisme. Amb aquest fi, Llull ha començat assignant a les dues sèries de principis una lletra de l'alfabet. Després, mitjançant combinacions binàries i ternàries de lletres, ha establert les relacions necessàries entre els termes d'un judici o de diversos judicis. Per a facilitar aquesta tasca, li ha assignat com a instrument la quarta figura i la taula. Fent voltar el cercle mitjà mòbil de la quarta figura sobre el superior fix i l'inferior sobre el mitjà, tot evitant, però, la coincidència de lletres, hom obté així 252 combinacions ternàries. La taula s'origina de la rotació en ordre alfabètic dels dos cercles mòbils de la quarta figura. Hom obté així 84 combinacions ternàries, les quals esdevenen al seu torn caps de noves sèries de 20 combinacions fins a fer un total de 84 x 20 = 1.680 combinacions. Tot aquest mecanisme s'adreça a una finalitat ben concreta: trobar els termes aptes per a formar el judici i el sil·logisme, i així constituir el raonament d'una manera quasi mecànica. És, doncs, amb tota raó que E. Bloch anomena l'Art lul·liana "unes botes de mil llegües, tècnicament fabricades, del concepte deductiu".

No fa pas gaires anys, la majoria dels lògics consideraven l'Art com una ximpleria i el seu autor, com a mínim, un excèntric. Avui, amb l'esclat de la nova lògica matemàtica i dels moderns sistemes informàtics la situació ha canviat de soca-rel. Tot i que el procediment central d'aquests, el formalisme, no escau a l'intent més aviat "material" de Llull, és indubtable que l'Art conté també una sèrie d'aspectes formals, que hom pot interpretar amb raó com un precedent llunyà de la lògica matemàtica i del món complex dels nostres sistemes informàtics. Hi ha primerament una coincidència de caràcter extern, però de conseqüències incalculables de cara al futur: la formalització del llenguatge, és a dir, l'esbós d'un llenguatge artificial i d'un sistema secundari de signes que substitueixen els conceptes del llenguatge comú. Després hi ha també una coincidència de caràcter intern. El modern càlcul lògic es basa en l'equivalència dels elements que pretén combinar. Es tracti del que es vulgui, de conceptes, mots, números o coses reals, la condició que s'exigeix és que hom pugui afirmar-ho com a equivalent. Ara bé, això és el que s'esdevé amb els principis de la primera figura. Les lletres que els designen són estrictament equivalents. Cadascuna pot seguir indiferentment l'altra i substituir-la o permutar-se amb ella. Les combinacions de la primera figura satisfan, doncs, exactament les lleis lògiques de la substitució i de la permutació.

Els altres elements de la combinatòria lul·liana no responen ja a les exigències d'una lògica estrictament formal. En representar alhora principis diferents, els signes de l'alfabet cessen d'ésser equivalents. Tanmateix, la idea d'un càlcul lògic i les

tècniques emprades per Llull per durla a terme van més enllà del que ell pensava i contenen, en germen, l'intent agosarat de matematitzar i mecanitzar el pensament, un intent que aleshores hagué de semblar un disbarat, però que avui podem començar a comprendre en la seva autèntica genialitat. Així, Anthony Bonner assenyalava recentment que, per a representar gràficament –per a prendre exemples lul·lians– relacions binàries del tipus "b és convertible amb c", "d és contrària o més gran que e", etc. els lògics i matemàtics empren una sèrie de vèrtexs connectats per línies, que és exactament el que fa Llull en la primera figura. Una altra manera de representar una xarxa de relacions és amb una matriu, que és precisament el que tenim en la tercera figura. La taula ens mostra tot el conjunt de relacions possibles i esdevé així un precedent del concepte matemàtic de la funció d'una funció. D'altra banda, la quarta figura apareix com una rudimentària màquina de calcular i àdhuc de pensar. Llull dóna a voltes indicacions precises sobre el material, a poder ser de llautó, amb què cal construir els cercles mòbils. I la taula representa, al seu torn, un primer assaig de tabulació dels resultats del càlcul.

Heus ací com, per una ironia de la història, el "somni" aritmètic del beat –que Leibniz formularà posteriorment en una frase cèlebre: "Segons això, quan sorgís alguna controvèrsia, no hi hauria més necessitat de discussió entre dos filòsofs de la que hi ha entre dos calculadors. N'hi hauria prou amb agafar la ploma, seure a taula i dir-se l'un a l'altre: calculem!"– ha deixat d'ésser una "heretgia" lògica i científica i ha esdevingut, en dir de Bloch, "una indústria del pensament que professa com a heretgia la velocitat". No estarà de més adduir a aquest respecte un fet ben significatiu. Si hom introdueix una determinada paraula-clau en el calculador electrònic de la casa Siemens de Berlín, se li encèn un programa d'ensinistrament, el títol del qual és: "Ars Magna. Autor: Raimundo Lullus (entorn del 1300)". Un programador ha traduït el model lògic lul·lià al llenguatge dels computadors Cobol i Assembler. I el programa funciona!

Eusebi Colomer

LA LLENGUA DE RAMON LLULL I LA SEVA OBRA LITERÀRIA

És habitual atribuir a Ramon Llull moltes singularitats; aquest és el cas de la tria –insòlita en els seus dies– d'un idioma popular per a transmetre un missatge de salvació en clau filosòfica i del recurs a la literatura per a vehicular aquest missatge a aquells dels seus receptors que no tenien formació superior. Per tal de fer justícia a la grandesa de Llull, presentaré aquests dos punts des d'una reflexió sobre el seu context cultural, que destaqui els vincles de Llull amb la societat on va viure, enlloc de subratllar-ne les contradiccions.

Comencem per la tria del català a l'hora d'escriure obres com el *Llibre del Gentil i dels tres savis*, el *Llibre dels principis de medicina* o *L'Art demostrativa*. Es tracta d'obres anteriors a la decisiva estada de Llull a París de 1288-1289, que responen al seu programa inicial. El *Gentil* és un llibre de polèmica religiosa que es mou al marge de la cultura de les universitats, governada pel llatí eclesiàstic; Llull s'hi preocupa indistintament per la conversió de l'infidel i l'enfervoriment del cristià tebi. Recordem que Ramon, entre 1271 i 1274, havia redactat l'enorme *Llibre de contemplació de Déu*, que és una enciclopèdia mística, llarga com quatre vegades el Quixot. Guiat per un pragmatisme radical i al defora de qualsevol pla literari o nacional, Llull va triar la llengua dels infidels i va començar escrivint aquest llibre en àrab.

Que no ens hagi arribat ni una pàgina d'aquesta redacció inicial, no vol dir que no haguem de donar crèdit a Llull quan defineix la versió catalana supervivent com una refosa de la semítica primitiva. I, en efecte, després dels infidels –prou presents en el seu entorn: Mallorca va ser ocupada per Jaume I el 1229– els més necessitats del missatge de reforma moral eren els cristians: àrab per als receptors infidels, català per als catalans, que poden esdevenir, al seu torn, transmissors del missatge a altres cristians o àrabs. Aquí el que és extraordinari no és la tria dels idiomes, sinó el fet que un laic sense estudis universitaris se sentís empès a guanyar moros i cristians per a la Veritat.

Per què Llull va escriure sobre religió en català si sant Tomàs ho feia en llatí? Doncs perquè no era cap frare: els ordes mendicants (franciscans i dominicans), als quals pertanyia Tomàs d'Aquino, a la segona meitat del XIII dominaven les universitats i estenien les seves xarxes evangelitzadores per tots els nivells de la societat occidental. Els mendicants usaven el llatí a la universitat i els vulgars amb la gent del carrer: recordem que el *Cantico di fratre Sole* de sant Francesc se cita com la primera fita de la literatura italiana. Els mendicants també anaven a predicar en terra d'infidels en els idiomes locals.

Llull anava per lliure i s'autofinançava, però els seus horitzons eren els del seu temps: és un dels "laics religiosos" que a partir del XIII a tota Europa entren en combat per un apropament vital a la fe. Alguns d'aquests laics van pujar als altars, com Eleazar de Sabran, un noble provençal que va triar de viure com a casat continent. D'altres es van organitzar en ordes para-religiosos com ara els beguins (homes i dones "pobres i espirituals"). D'altres es van distingir per convertir jueus en disputa pública, com el mercader genovès Inghetto Contardo. D'altres, finalment, van acabar embolicats en heterodòxies més o menys perilloses, com ara els "lul·listes" del segle XIV contra qui lluitava l'inquisidor Nicolau Eimeric.

Escriure sobre medicina en català entre 1280 i 1300 no és una raresa absoluta. En part datable als temps del rei Jaume II d'Aragó (1296-1327), existeix un nodrit repertori de traduccions als altres idiomes romànics: l'*Articella* de tradició salernitana, el *Canon* d'Avicenna, el *Llibre d'Almansor* de Rases, etc. Els estudis de Lluís Garcia-Ballester i Michel McVaugh, editors d'Arnau de Vilanova, han exhumat juntament amb el coneixement de la funció social de metges, cirurgians i barbers, el tresor de saber "natural" i "mèdic" que podia absorbir la població urbana catalano-parlant. La importància que Llull assigna a la medicina en la seva *Doctrina pueril* cal relacionar-la amb el fet que a Montpeller, aleshores al regne de Mallorca, hi hagués una activa facultat del ram, però no oblidem que hi havia cirurgians del XIII-XIV, com Guillem Corretger, que eren grans traductors al català.

Escriure en català l'*Art demostrativa*, finalment, ja són figues d'un altre paner. Aquí el que és extraordinari és l'Art com a sistema de pensament i especialment aquesta versió primerenca, que usa el llenguatge algèbric per parlar de lògica i de teologia. Encara que Llull escrivís en català, feia fer versions de les seves obres en diversos idiomes (llatí, també occità o francès). De les més de duescentes cinquanta obres de Llull, la majoria tenen versió llatina, especialment les teològico-filosòfiques. Fins i tot és habitual que d'aquestes, sobretot després de 1290, només n'hi hagi la versió sàvia: *Liber de ascensu et descensu intel·lectus*, *Liber de fine*, *Ars generalis última*, etc.

Llull va ser, doncs, un intel·lectual plurilingüe, sense ombra d'actitud de subordinació lingüística. D'alguna cosa li havia de servir ser fill de colonitzadors. Amb la seva llengua materna, tanmateix, Llull no hi mantenia una relació qualsevol: sabem que abans de la "conversió a la penitència" de 1263, Ramon era un cortesà més o menys convencional que exercia de trobador, és a dir escrivia cançons d'amor adúlter.

No cal recórrer al "retorn de refusat" per explicar les relacions del Llull madur amb la poesia en particular i amb la literatura en general. Per al convers, tot el que siguin belles lletres és superflu i, per tant, nefast si no se sotmet al més rigorós reciclatge. Els mendicants, però, ja tenien la fórmula de la transmutació de la literatura en moral: la poesia es recupera a través de la lloança del Creador (vegeu sant Francesc), la prosa de ficció es transforma en repertori d'historietes amb finalitat didàctica de projecció universal. D'això darrer se'n deia "exempla" i els exemples eren el plat fort dels sermons adreçats al poble pels predicadors d'ofici.

Llull va fer el gran esforç de recuperar la ficció de gran volada per a la didàctica religiosa: heus ací la novel·la *Blanquerna*, on la biografia del protagonista i dels seus pares sosté una quantitat considerable d'historietes disperses. També va intentar un llibre de viatges espirituals, com el *Fèlix*, que en realitat encobreix una enciclopèdia. Amb els exemples de la tradició mendicant, Llull va fer de tot: reduir-los a proverbis i sentències, fabricar-ne de nous i d'estrafolaris, combinar-los de totes les maneres possibles, teoritzar sobre la manera de crear-ne indefinidament; i cal esmentar *l'Arbre exemplifical*, que és un llibre absolutament únic i extraordinari. De fet,

Llull, després dels anys noranta del segle XIII, va abandonar la ficció sostinguda i es va passar a l'art del sermó, en la teoria i en la pràctica (*Rhetorica nova, Liber de pradicatione, Llibre de virtuts e de pecats,* etc.).

Amb la poesia, Llull va ser encara més creatiu, perquè no es va limitar a recuperar-la per la via de la lloança de Déu i de la Verge, sinó que va reprendre l'ús literari del jo de la lírica per explicar en primera persona les desventures d'un tal Ramon de Mallorca que ho havia donat tot per l'amor de Déu i la conversió dels infidels, gràcies a una *Art* que Déu li havia dat. L'assumpció propagandística de l'autoria de la seva pròpia obra passa per la transmutació en exemple d'una autobiografia controlada i embellida pel recurs poètic, és el *Cant de Ramon*: *entre la vinya e.l fenollar/ Amor me pres. fé.m Déus amar.*

Lola Badia

UN EXEMPLE DE MÍSTICA SALVATGE

Una de les coses que més impressionen del món medieval és el caràcter infinit i alhora harmònic dels elements que el formen. La idea de la naturalesa que és a la base del seu pensament resulta familiar a la del mite, però sense la noció ingènua que, a voltes, envolta el món primitiu. La consciència d'haver recuperat un terra ferm, rera una caiguda que la història sagrada (*hierohistòria*) ens conta, proporciona una immensa confiança a l'home, que de nou se sent formar part dels grans esdeveniments. No és correcta la idea que ens mostra l'home medieval empetitit davant l'obra d'un Déu creador omnipotent; mai com llavors –igual que en altres societats tradicionals– l'home ha comprès la raó d'un ordre jeràrquic del qual depèn completament la seva dignitat. La seva llibertat i voluntat són reals, perquè coincideixen amb les del seu Déu. Tot i que la natura és concebuda com una via (*scala creaturarum*) per la qual l'home grimpa a l'"altre món", on es troba la seva veritable forma d'ésser arquetípica, cal entendre–la com el lloc on es forja la salvació i el retorn a la unitat. En termes molt generals, la mística, o el coneixement místic, fa la descripció d'aquest camí de retorn cap a Déu marcat per una doble intenció epistemològica i soteriològica. La mística cristiana de finals de l'edat mitjana (segles XIII–XIV) –l'època de Ramon Llull– és filla de la gran tradició de la filosofia neoplatònica dels Pares grecs, com Gregori de Nissa, del monjo irlandès Escot Eriúgena, l'Escola de Chartres, Bonaventura i d'una recepció important del pensament àrab, a través d'Avicenna (Ibn Sina). Però els models on desemboca aquesta rica tradició són diversos; així, per exemple, franciscans i dominicans entenen aquella via d'accés a Déu segons la voluntat, com amor o intel·lecte, respectivament. Són molts els estudis que s'han escrit sobre les influències que Ramon Llull va rebre en la seva immensa obra espiritual, però si bé és cert que els estudis històrics són crucials per a comprendre correctament l'ambient intel·lectual d'una època, pel que fa a l'experiència mística en Ramon Llull, és molt més profitós intentar penetrar en la psicologia del personatge mitjançant la lectura de la gran quantitat de textos que ens ha deixat. I això no solament a causa del caràcter autobiogràfic de molts, sinó perquè el particular exercici d'escriptura que desenvolupa és, probablement, l'única font que ens pot proporcionar alguna llum sobre el gran projecte de l'amor a Déu que en ell s'oculta.

La mística és coneixement experiencial de Déu (*cognitio Dei experimentalis*) i en Llull l'exercici (ascesi) en el qual es desenvolupa l'experiència de Déu –com a *logos*– és exclusivament experiència del llenguatge. La fórmula del sacrifici (*do-ut-des*) respon a la intenció lul·liana. Com a les *Confessions* de sant Agustí, la naturalesa invocadora de l'escriptura, que s'ofereix com a pregària, prepara les condicions per a l'advenient de la paraula de Déu, que és el seu Fill (*Logos*). D'aquesta manera, l'escriptura infinita, com un rosari de pregàries, repetitiva, repta les condicions d'espai i temps típiques del món profà. En el *Libre de contemplació en Déu* no hi ha el mínim rastre de noció de progrés –ni, per suposat, de pensament deductiu–, perquè no hi ha intenció de sortir de si mateix, com seria propi de certa mística extàtica. El *Libre de contemplació en Déu* és un temple on l'escriptura reprodueix amb exemples (exempla) els múltiples éssers de la creació i els altres ordres, també els celestials amb els àngels, ja que l'ànima del místic torna a absorbir dintre seu l'univers sencer, com la gota de rosada és absorbida per l'oceà, en una imatge pròpia del pensament vèdic. En tots dos casos, tanmateix, la sensació oceànica del místic, a través del fluix i refluix de tot el creat defineix el que alguna vegada s'ha anomenat el caràcter "salvatge" d'aquesta experiència.

Ramon Llull va passar la meitat de la seva vida, després de la conversió, escrivint. I la seva actitud és més propera a les "Comunitats del Llibre" (judaisme, cristianisme, islam), que han rebut la revelació per la Paraula. Un dels mètodes de meditació que fa servir a les seves obres és la combinació de figures que representen els noms de Déu (*Dignitates Dei*). Aquests noms són la potència i activitat creadora de Deu en el món (*activitas ad extra*); així, per exemple, la "bondat" i la "bellesa" de Déu queden impreses en les obres de la naturalesa i és gràcies a la seva contemplació en les coses sensibles (arbres, pedres...) que podem entendre Déu en el seu aspecte més abstracte i intel·ligible. Per aquesta raó, la reflexió sobre els noms, que es redueixen a l'únic nom (*Ego sum qui sum*), és la base del seu "sistema" contemplatiu i l'escriptura esdevé el lloc de meditació. Cada llibre, cada capítol, cada línia escrita és un espai recorregut cap a la unió amb la Paraula. Tots els llibres són el mateix llibre i no hi ha lloc per a un discurs diferent; l'obsessió de l'amor de Déu es manifesta en aquest caràcter compulsiu de l'escriptura, tan comú als autors inspirats.

Les diferències i identitats amb autoritats espirituals cristianes, jueves i musulmanes son massa nombroses per a ser importants en una valoració de conjunt de la mística de Llull; però, si més enllà de les diferències doctrinàries hi ha alguna cosa que Llull ens transmet d'entre totes, és la comunitat de significat que es crea entorn del valor de la paraula. Aquesta fascinació per la paraula-llenguatge-escriptura, va portar Ramon Llull a intentar construir una *Lingua universalis*, que devia ser comuna a tots els homes, com a cos místic ecumènic. L'absorció del món en l'ànima, la reducció de tots els noms a un Nom i de tots els homes de religió a un sol home; en això rau el llenguatge d'aquest místic, salvatge en les seves formes i compulsiu en la fe, que va voler morir en "el pèlag d'amor".

Amador Vega Esquerra

ESTAT DE L'EDICIÓ DE L'OBRA LUL·LIANA

Afi d'apreciar la labor dels editors contemporanis, davant la penúria de textos lul·lians disponibles per als lectors o estudiosos a principis del nostre segle, caldria fer una petita història del lul·lisme modern.

Ramon Llull fou una figura molt coneguda i debatuda a tot arreu durant el Renaixement i el Barroc. Això vol dir que trobam obres seves publicades amb certa freqüència a Itàlia, Alemanya, França i Espanya, durant els dos segles que segueixen a la primera edició d'una obra seva a Venècia, l'any 1480. Els seus llibres, per tant, foren fàcilment accessibles al lector d'aquell temps. L'interès europeu pel beat va culminar en una edició en vuit magnífics volums en foli que es va editar a Magúncia entre 1721 i 1742. L'efecte immediat d'aquesta edició va estimular el patriotisme local mallorquí a publicar, entre 1735 i 1755, una vintena d'edicions d'obres lul·lianes. Però, si aquestes publicacions, maguntina i mallorquina, eren la culminació del lul·lisme europeu, de fet van arribar quan el beat ja havia començat a ser una figura oblidada. Les estadístiques són eloqüents. Llevat d'aquestes edicions, en els dos segles que van de 1670 a 1870, d'obres autèntiques publicades només n'hi va haver dues fora de Mallorca i quatre a l'i-

lla mateixa, la darrera de les quals fou l'antologia *d'Obras rimadas* editada per Jeroni Rosselló l'any 1859. Després d'aquest buit editorial, des de la doble perspectiva del nacionalisme català i d'un interès creixent per la filologia romànica, es va obrir una primera etapa de publicació d'obres catalanes de Ramon Llull, que va des de la publicació del *Llibre de les bèsties*, l'any 1872 a Munic, fins als tres volums de les *Obras de Ramon Lull* editats per Jeroni Rosselló entre 1901 i 1903. Després de la mort d'aquest darrer, es va sentir la necessitat d'una edició crítica duita a terme amb mètodes filològics més científics. Per la instigació de Mateu Obrador, Miquel Ferrà i Salvador Galmés es va posar en marxa l'edició de les Obres de Ramon Lull (normalment abreviada ORL). Entre 1906 i 1950 –principalment en mans de Salvador Galmés– es publicaren vint-i-un volums d'aquesta admirable edició mallorquina. Entre aquesta i l'edició paral·lela de les obres literàries lul·lianes més conegudes a la sèrie Els Nostres Clàssics, a mitjan del nostre segle, els lectors i estudiosos tenien finalment un gran nombre d'obres del mestre al seu abast.

Però encara quedaven buits importants. L'edició maguntina només havia pogut publicar 48 obres llatines, i la mallorquina 40, de les devers 265 que escrigué Ramon Llull. El fet que la maguntina hagués començat per les primeres obres del beat i que la gran majoria de les obres catalanes, sobretot les més conegudes, daten de les primeres etapes de la producció lul·liana, implicava que el que s'havia fet conèixer corresponia més aviat a les primeres etapes de la producció del beat. Això no tan sols va reforçar el mite d'un Ramon Llull literat, poeta i místic, amb poders creadors en franca davallada a partir de cert moment de la seva carrera, sinó que també va dificultar moltíssim l'estudi de l'evolució del seu pensament pels pocs estudiosos que s'hi volien endinsar. Obres centrals del seu sistema, com per exemple l'*Ars generalis ultima*, l'*Ars brevis* o la *Lògica nova* només eren consultables en edicions antigues, no sempre molt fiables, i normalment introbables fora de les grans biblioteques europees.

Per tant, quan es va pensar de posar en marxa una edició crítica de les obres llatines del beat, es va prendre la decisió encertada de començar amb les darreres obres i anar-les publicant en ordre cronològic invers. Aquest projecte fou iniciat fa gairebé quaranta anys per Francis Stegmüller, qui, sense ser especialista del beat, havia vist la immensa quantitat d'obres seves encara inèdites, fet que impossibilitava moltes tasques d'investigadors del pensament de l'Edat Mitjana i del Renaixement. Tot posant mà a l'obra, l'any 1957, va fundar el Raimundus-Lullus-Institut dins la facultat de Teologia de l'Alberts-Ludwigs-Universität a Friburg de Brisgòvia i de seguida, començà a aplegar material bibliogràfic de tota Europa i dels Estats Units, sobretot microfilms de manuscrits, dels quals l'Institut ara en té uns dos mil. Dos anys més tard, es va començar la publicació dels *Raimundi Lulli Opera latina* (sempre abreviada ROL), dels quals ja s'han editat vint volums. Els cinc primers foren impresos a Mallorca i la resta a Turnhout, Bèlgica, per l'editorial Brepols dins del prestigiós *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis*.

El primer impacte que ha tingut aquesta edició ha estat rectificar la distorsió que havia produït el desconeixement de la darrera part de la producció lul·liana. Amb els volums ja publicats, tenim gairebé totes les obres que el nostre autor va escriure en els darrers anys de la seva vida. Finalment tenim l'*Ars generalis ultima* i l'*Ars brevis* en edicions accessibles i clares; la sèrie completa dels seus escrits dels anys 1309-1311 contra els averroistes parisencs, més comentats que coneguts des del llibre d'Ernest Renan, *Averroès et l'averroïsme* de 1852; tenim també la trajectòria completa de la seva homilètica, tan innovadora, i la seva obra epistemològica més important, el *Liber de ascensu et descensu intellectus*, el llibre que presenta el seu programa polític més desenvolupat, el *Liber de fine*, i una sèrie llarga d'altres obres fonamentals per comprendre l'empresa intel·lectual lul·liana. A més a més, aquestes obres existeixen no tan sols en edicions crítiques fiables, sinó ordenades cronològicament i això ens permet seguir l'evolució del pensament del beat, que sovint ens sorprèn per la seva capacitat d'avançar al mateix temps en fronts diversos i en aparença desconnectats. També ara podem estudiar l'última etapa de Ramon Llull i veure que no comportava cap decaïment intel·lectual. Ans al contrari, s'endinsa en teories de lògica i de coneixement noves i desenvolupa aspectes importants del seu sistema que abans hi eren només implícits.

Pel que fa a les obres catalanes, la situació és completament diferent. La quantitat d'obres conservades en llengua vernàcula és molt menor que la de les llatines i ha estat més ben atesa en edicions modernes. Després dels vint-i-un volums de l'edició mallorquina, només quedava una vintena d'obres per fer en una situació una mica complexa. Aqueixa vintena d'obres es dividia en tres categories: 1) les totalment inèdites, 2) les inèdites en versió catalana, (és a dir, de les quals ja existia una edició llatina), i 3) obres ja editades en català, però amb criteris defectuosos i que, donada la importància de Ramon Llull en la formació del català literari, necessitaven reedició. En la primera categoria entraven obres de la importància dels *Començaments de filosofia* i del *Llibre de virtuts e de pecats;* en la segona categoria, la *Lògica nova*, el *Llibre dels articles de la fe* i l'*Art de fer e solre qüestions* (en llatí, *Lectura super Artem inventivam et Tabulam generalem*); en la tercera el *Llibre del gentil e dels tres savis* (mal editada per Jeroni Rosselló a principis de segle), el *Fèlix o Llibre de meravelles* (l'edició de Galmés és excel·lent, però només va tenir accés a dos dels setze manuscrits catalans i no la va poder comparar amb les traduccions franceses, castellanes i italianes), i el *Llibre de contemplació*, del qual més endavant n'explicarem el cas.

Per tal de resoldre aquests problemes, l'any 1985 es va formar el Patronat Ramon Llull, integrat pels consellers de cultura de les comunitats autònomes de Catalunya, València i les Illes, i es va nomenar una comissió editora composta per Lola Badia, el P. Miquel Batllori, Germà Colon, Antoni Ferrando, Joan Miralles, Jaume Pérez, Gret Schib, Jordi Gayà, el sotasignant, el rector de la Maioricensis Schola Lullistica, el director del Raimundus-Lullus-Institut i, com a secretari, el de l'Institut d'Estudis Baleàrics. Aquesta comissió va estudiar el problema en una sèrie de reunions i, finalment, va redactar unes normes d'edició a fi de simplificar i posar més en línia amb les normes d'altres romanistes, la tasca d'editar textos lul·lians. Fruit d'aquesta labor va ser el primer volum de la Nova Edició de les Obres de Ramon Llull (NE-ORL), editat per Fernando Domínguez. Contenia el ja citat *Llibre de virtuts e de pecats*, la versió llatina del qual ja havia estat publicada pel mateix editor al tom XV dels ROL, quatre anys abans. El segon tom contenia el *Llibre del gentil e dels tres savis*, i fou editat pel sotasignant. El tercer tom, previst per a finals d'any, contindrà tres obres curtes: el *Llibre dels articles de la fe* editat per Antoni Joan Pons, el *Llibre contra Anticrist* editat per Gret Schib, i el *Què deu hom creure de Déu* editat per Jordi Gayà. Posteriorment apareixerà un tom dels *Començaments de filosofia*, editat per Fernando Domínguez, un de la *Lògica nova* editat pel sotasignant, un de *Blaquerna*, editat per Albert Soler, i altres toms que contindran els *Començaments de medicina*, el *Tractat d'astronomia* i el *Llibre de quadratura e triangulatura de cercle*.

Amb això, no quedarà acabada la tasca. A part d'unes altres obretes curtes editades per Jeroni Rosselló, encara ens falta trobar editors amb temps suficient per afrontar obres més llargues, com per exemple el ja citat *Fèlix o Llibre de meravelles*, i el *Llibre de contemplació*. Aquesta darrera obra presenta un problema particularment greu, ja que fou ben editada per Salvador Galmés en els toms II-VIII de les ORL, però sense tenir en compte el manuscrit "princeps" de l'opus lul·lià i potser de tota la literatura catalana, un de copiat a Mallorca, l'any 1280, per un tal Guillem Pagès i que es conserva a la Biblioteca Ambrosiana de Milà.

A part d'aquests projectes, es continua publicant edicions admirables en Els Nostres Clàssics, la darrera de les quals fou el *Llibre de l'orde de cavalleria*, editat per Albert Soler, qui aviat ens oferirà dins de la mateixa col·lecció una edició nova del *Llibre d'amic e Amat*. Al mateix temps, a l'Arxiu de Textos Catalans Antics, Josep Perarnau ha fet excel·lents edicions crítiques de textos lul·lians, per exemple *Lo sisè seny lo qual apel·lam affatus* o la *Disputació de cinc savis*.

Les nostres notícies sobre textos lul·lians quedarien incompletes si només parlàssim d'edicions crítiques sense citar els importants esforços de divulgació que han tengut lloc en els darrers decennis. Potser l'antologia catalana més rellevant que s'ha publicat fou la de les *Obres Essencials* publicada per l'Editorial Selecta en dos volums entre els anys 1957 i 1961, que va reunir un gran nombre de textos importants del beat, fins i tot obres com l'*Arbre de ciència* i el *Llibre de contemplació* –que normalment s'exclouen d'antologies per la seva llargada– amb introduccions i notes fetes pels millors especialistes de l'època. Més restringides d'àmbit, però que inclouen obres de l'Art lul·liana, hi ha les *Obres Selectes* editades pel sotasignant i publicades per l'Editorial Moll en dos toms l'any 1989. També caldria citar l'*Antologia filosòfica*, llibre editat pel P. Miquel Batllori l'any 1984, i les *Pàgines pedagògiques* editades per Lola Badia i Albert Soler l'any 1992. Tampoc no podem deixar de banda les excel·lents edicions divulgatives publicades per Edicions 62, que fan accessibles al gran públic obres centrals de la producció literària lul·liana. Finalment, per al lector català que no domini el llatí, les Edicions Palestra de Fondarella publiquen periòdicament des de 1993 traduccions molt útils d'obres llatines del beat, en una revista anomenada *Affatus*.

El nostre segle ha vist un avenç extraordinari en l'accessibilitat a l'obra del beat, cosa que ja comença a donar fruit en investigacions sobre aspectes del seu pensament i producció literària, fet que no hauria estat possible abans. També aquesta disponibilitat de textos ens deixa entreveure altres àrees encara per investigar, que, segons el meu parer, són moltes i que ens oferiran grans riqueses en el futur.

Anthony Bonner

DIÀLEG INTERCULTURAL I INTRA-RELIGIÓS SEGONS RAMON LLULL

És en una terra que jueus, cristians i musulmans consideraven com a pròpia, on s'esdevé el diàleg del *Llibre del gentil e dels tres savis*. Ramon Llull ens parla de la necessària concòrdia entre les tres forces més importants de l'occident. Si l'haguéssim escoltat, la història fóra una altra. Però potser encara li podem fer cas avui...

Deixant de banda la potent força estètica de la "bella donzella" cavalcant en un "bell palafrè", així com el simbolisme dels cinc arbres i de les dues-centes disset flors, ens reduirem a comentar la seva profètica i ecumènica visió plena de lliçons per al nostre temps.

Mencionem en primer lloc la seva audàcia en cobrir d'elogis, tant el gentil, anomenat savi i considerat bo, com el jueu i el sarraí. Poden no estar en la veritat, però Llull no dubta ni per un moment que no estiguin en la bondat. I el filòsof mallorquí repeteix constantment que no hi ha una sense l'altra. Un dels seus arguments bàsics consisteix precisament en la correlació ontològica entre "bé e granea [grandesa]", "saviesa i amor", "amor e perfecció". No es tracta, doncs, d'una lluita entre enemics. No s'ha de vèncer el contrincant, sinó convèncer el company. Cadascú se saluda "en son llenguatge e segons sa costuma". Ací hi ha més que tolerància. Ramon eñs ve a dir que totes les religions són bones, ja que produeixen homes bons i savis. Som a l'últim quart del segle XIII, després de dos segles de croades! I Llull s'atreveix a no condemnar ningú! Més encara, a no fer vèncer ningú! El gentil es converteix a Déu, però deixa en suspens la seva afiliació a cap de les tres grans religions. Allò que compta és sortir d'un mateix (l'amor) i adorar Déu, és a dir, endinsar-se participativament en el Misteri.

En segon lloc, el llibre ens fa veure que la dissensió entre els homes és un mal cabdal que s'ha de desarrelar, i això constitueix la primera tasca religiosa. Aquesta manca de germanor és un crim religiós i no sols un fet polític. Ramon sap prou bé que les religions oficials han ignorat durant massa temps la concòrdia entre els homes, quan no han estat elles mateixes les promotores de guerres i lluites religioses.

Aquest és el gran escàndol del fet religiós institucionalitzat! "La tristicia e los turments" del gentil són l'eco dels de Ramon: "En desconhort e en plors estava Ramon sots un bell arbre e cantava son desconhort, per ço que alleujàs un poc sa dolor", així comenxa el seu voluminós *Arbre de Ciència*.

Hem de cercar la concòrdia religiosa entre els homes, no pas amb croades i inquisicions, sinó amb el respecte mutu, la recerca en comú i, sobretot, el diàleg. Llull ens transmet el convenciment que els homes estem sota un poder més alt que tots nosaltres, que en el text no és el Déu monoteista, sinó Dama Intel·ligència: el poder de l'*intuslegere* la natura de la realitat.

En tercer lloc, les regles del joc que Llull ens exposa per a un diàleg entre cultures són profèticament vàlides per al nostre moment present.

1.– La discussió no pot ser mera curiositat intel·lectual ni encara menys competició acadèmica, sinó que ha de sorgir d'un anhel existencial, ha de brollar de l'experiència de la misèria humana, de veure els resultats funestos de la desunió i de descobrir-ne la traïció a la història i a l'essència mateixa de la religió. I això no és un luxe. Les llàgrimes, plors, oracions i postracions del nostre text no són additaments purament literaris.

2.– El diàleg s'ha de fer en un lloc neutral, fora de la ciutat, en un àmbit conduent i en una atmosfera agradable: la floresta, amb bons fruits, belles olors i de plaent estança. Encara més, no es pot fer en situació de desigualtat, amb una sola part en possessió dels dòlars i del poder polític, dominant la situació o imposant la llengua. No hi ha diàleg religiós possible quan uns cavalquen ben ferrats i els altres caminen descalços. La serenitat geogràfica és un símbol de l'equanimitat històrica. L'home és també un ésser geo-lògic i no solament històric.

Concòrdia no vol dir victòria. La victòria no porta mai la pau!

3.– La conversa ha de mantenir-se no sols en una forma civil, sinó que ha d'ésser dirigida per una tercera part imparcial, però no indiferent. El gentil en serà l'àrbitre i els altres no s'interrompran entre ells, sinó que parlaran en rigorós ordre cronològic i es demanaran perdó els uns als altres, abans i després. L'acte de contrició ha de ser l'introit de qualsevol diàleg interreligiós.

4.– No s'han d'emprar arguments d'autoritat, que avui dia anomenaríem de força. Paradoxalment, les cites de les Escriptures sagrades no són adequades per a un discurs interreligiós. Ningú no ha de partir de les pròpies premisses com la base que els altres també han de reconèixer. Ni "Gott mit uns", ni "in [our] God we trust" són pressupòsits per a un diàleg interreligiós. És en nom de Déu que s'han comès potser els majors crims de la terra. El diàleg no pressuposa una creença determinada, sinó tan sols una fe en l'acte de l'encontre –que és, per això, ell mateix, un acte religiós.

5.– No s'amaguen les pròpies opinions, ni els tres savis s'estan de delatar les "falses opinions e errors". Els tres monoteistes no deixen de dir clarament que creuen que els altres estan en falsa via. Però malgrat això, conversen i busquen la concòrdia. Cadascú ha de ser fidel a la pròpia consciència. El discurs interreligiós no és una gestió diplomàtica.

6.– La discussió no és un diàleg tancat, sinó que es manté sota el judici de qui ni tan sols "ha coneixença de Déu" ni creu "en resurrecció"; àdhuc amb el perill que aquest estrany fins i tot s'escandalitzi en descobrir la petitesa de mires de les religions establertes. L'atreviment d'una tal captinença és inusitat fins i tot als nostres dies. Recalquem-ho: cristians i musulmans, catòlics i ateus o els qui siguin, no iniciaran mai un diàleg fecund si només discuteixen entre ells, és a dir, si no confronten una tasca comuna com ens mostra el diàleg dels tres savis amb el gentil, com ho és, per exemple, la qüestió de la pau en el nostre temps. Les religions no són fins en si mateixes sinó mitjans.

7.– L'esforç per l'entesa religiosa és constitutivament inacabat, in-finit; es continuarà fent tant com faci falta perquè ell mateix és la manifestació de la nostra contingència. Potser aquest és el tret més important i alliçonador. El diàleg es fa sense preveure'n els resultats i se situa per sobre de l'arbitri de la voluntat humana. Ningú no pot saber quin serà el resultat de l'encontre; ningú no sap per quin cantó es decidirà el gentil. La unitat de la veritat a la qual aspira el cor humà, no és la uniformitat de les opinions, sinó potser llur equivalència, complementarietat o àdhuc polaritat. Tot fa sospitar que el gentil ha trobat una religiositat primordial que el fa esclatar en aquella oració que meravella "els tres savis" i que tots tres poden aprovar sense per això trair llurs confessions respectives. En aquesta oració se'ns parla de les tres virtuts teologals, de les quatre cardinals i dels set vicis i virtuts per tal de "despertar los grans que dormen" diu amb clares (segones) intencions a la mateixa fi del llibre.

Podríem resumir aquests trets en un de sol: el passatge del diàleg interreligiós a l'intra-religiós, de l'exterioritat a l'interioritat, de la condemna dels altres a l'examen de consciència d'un mateix, del problema del poder polític a la qüestió personal, de la dogmàtica a la mística, si es prefereix. Mentre el problema religiós de la humanitat no es vegi i es visqui com un problema íntim i personal, mentre la religió no s'hagi aprofundit i descobert com a dimensió de l'ésser humà –i que, per tant, ens toca a cadascú de nosaltres–, fins que no hi hagi desconhort i plors pel destí humà del qual tots formem part, fins aleshores no arribarem a distingir disputes doctrinals, rivalitats polítiques i ambicions personals del veritable acte religiós que és la recerca en comú del fi mateix de l'home i la cooperació i l'acompliment del destí mateix de l'univers. La religió és molt més una dimensió constitutiva dels humans que no pas una institució.

Però, tornem al *Llibre del gentil e dels tres savis*. Com que el lector pot disfrutar personalment del text, jo em limitaré a relatar de nou el que em sembla un dels mitemes més importants del mite implícit en el llibre.

"Com los infaels hajam participat long de temps"..., com nosaltres, coetanis d'aquest declinant segle XX, ja coneixem a fons la civilització moderna d'uns quants segles ençà i, malgrat els avantatges indiscutibles per a nosaltres (no per a tots), "hajam enteses llurs falses opinions e errors", i veient com s'està deteriorant la qualitat de vida humana i on ens porta la violació de la natura, l'acceleració dels ritmes del cosmos, la monetització de la cultura, la quantificació de l'existència; tot constatant, també, que ja hem perdut fins i tot "los vocables per los quals mills [millor] sia manifestada" la situació actual, volem parlar d'un gentil, és a dir, de la gent que constitueix com a mínim el 80% de la població humana i del seu diàleg amb "los tres savis".

No per "ordonament de Déu", sinó per una certa dinàmica de la història humana "s'esdevenc" que en el nostre planeta hi ha gent que plora i cerca sense esperança i sense consol. Quan no hi ha fam, explotació, dictadura, tortura i guerra, per una banda, hi ha droga, depressió, disbauxa i ansietat per l'altra. Aquesta gent, també, es va trobar amb els tres savis...

L'un ho sabia tot de la Ciència. Els seus avantpassats eren hebreus i egipcis. L'altre deia posseir el Sentiment. Els seus antecessors es varen separar fa vint segles dels primers savis per tal de donar primacia a l'amor, tot creient que Déu era amor.

El tercer savi era tot Voluntat. Els seus orígens venien de la poca efectivitat dels dos primers a l'hora de posar les coses en pràctica. Aquests tres savis han volgut des de l'antigor arreglar el món.
Però el gentil, la gent, l'home del carrer ha viscut -viu- sense joia malgrat les grans troballes de la Ciència, el Sentiment i la Voluntat, o tal vegada s'ha ben decepcionat davant d'aquestes preteses panacees.
Els tres savis mantenïen diàlegs molt bells i els 'mass media' dels privilegiats s'encarregaven de difondre llur punt de vista en un bombardeig d'ideologies de tota mena. D'això en deien educació, informació i, fins i tot, religió: "La Ciència salvarà el món. No es pot fer res sense Amor. De res no valen les idees si no es Realitzen".
El nostre 'gentil', que se'ls escoltava atentament, restà, però, ben desorientat. "Hem d'esperar l'últim descobriment per a ésser feliços? L'amor no és moltes vegades contraproduent? La praxis pura no porta sovint a la destrucció i al fanatisme?"
En aquest relat hem prescindit de les grans discussions entre la Ciència, el Sentiment i la Voluntat. Tota la història de la humanitat hi és continguda. Però no sembla que d'ella en surtin ni la Pau, ni la Concòrdia. Potser més endavant s'arribi a una entesa i els problemes del món es puguin resoldre, però mentre duri l'aldarull, la competició i el consum, quantes generacions més s'hauran de sacrificar? Hem de continuar esperant el futur o ja és hora que transcendim la història?
El gentil, és a dir, la gent de les tres quartes parts del món, ja no creu ni en la Ciència ni en la Religió ni en la Política. I Potser ja sigui hora que ens els escoltem en el seu peregrinatge pels boscos d'aquest món.
La gent se n'anà, doncs, a "lo gran boscatge", però no va gaudir de "les riberes e les fonts e los prats e que en los arbres foren aucells de diverses linatges qui cantaven molt douçament"..., perquè gairebé tot estava contaminat i només els molt rics podien desplaçar-se a paratges més llunyans i 'naturals'. El "palafrè en el qual antany cavalcava la donzella Intel·ligència s'havia mort per inanició o pel tuf de la gasolina i la dama no es veia enlloc.
Vet aquí, però, que el nostre gentil, la nostra gent –per entendre'ns– després de molt caminar, patir i cavil·lar, un dia va veure arribar a peu una damisel·la. Era de mitjana edat i no anava pas "noblement vestida", però tenia, això sí, un "semblant molt agradable".
–Com et dius? –van preguntar finalment a la damisel·la.
–El meu nom és Gràcia– va respondre.
–I això què vol dir? –varen demanar-li.
–Això vol dir que sóc agradable, plena de gratitud, d'agraïment, graciosa, gratificant i gratuïta. Tot ho faig gratis perquè em plau el que faig, dono gràcies per tot perquè ningú no em deu res, tot ho trobo gratificant perquè res no demano; diuen que jo mateixa em comporto graciosament perquè no faig les coses per un perquè extrínsec, i per això la gent em troba agradable, em congratula i dóna gràcies perquè no admeto cap mena de paga; així ningú no pot ser in-grat amb mi ni caure en des-gràcia davant meu.
–I la gent, què és el que va entendre? –vaig preguntar intrigat.
–Personalment –va dir–me un confident– vaig entendre que la vida val la pena d'ésser viscuda en si mateixa, que la preocupació pels mitjans ens distreu dels fins, que el fi és la joia, i que aquesta joia ens corprèn quan sabem viure els instants tempiterns (que no estan fora del temps, però que tampoc s'hi ofeguen). Plegats vàrem entendre, també, que si la nostra vida no s'allibera del pes exclusiu de la història, si els nostres ideals no superen els dels homes capficats en si mateixos i tancats en presons que es diuen ciutats, si els nostres amors no traspassen la crosta de les coses no vivim realment. També vàrem entendre que si tot ho volem reduir a paràmetres quantitatius, a la mesura de la raó i a un temps fugisser per on només rellisquem, no copsarem el misteri de l'existència, la bellesa de les coses, la veritat de la realitat i, per tant, no aconseguirem mai aquella benaurança que sobrepassa tota concepció, aquell Déu que era el símbol del Misteri i que ara potser adopta altres Noms. Tant la solució per al món com la nostra personal no rau en els models de les tradicions abrahàmiques. Potser la solució no rau enlloc perquè no és estàtica.
–Però –digué el gentil, o la gent– no hem acabat encara de copsar això de la Gràcia. Hem sentit que arribava, que ens tocava, i n'hem estat agraïts. Vàrem tornar a veure que el món era bell, que tot és gratuït, si graciosament ho compartim. Per això, aquesta Joia, que és un altre nom per a la Gràcia, no ens paralitza l'acció, sinó que ens enforteix en el nostre delit de justícia...

(Síntesi del text aparegut a la *Revista de Catalunya*. Núm 16. Barcelona 1988)

Raimon Panikkar

CAMINS DEL LUL·LISME A EUROPA

Ramon Llull no és només el més alt pensador medieval de llengua catalana. És també l'únic filòsof de casa nostra que ha traspassat les fronteres i ha estat tingut en consideració, *per fas o per nefas*, per algunes grans figures del pensament europeu. El lul·lisme en les seves diverses formes serà present en el pas de l'Edat Mitjana al Renaixement, en el somni renaixentista i barroc d'una ciència universal i en les discussions sobre el mètode científic de la primera Modernitat.
L'arrel d'aquest extraordinari fenomen cultural rau en part en la multiplicitat d'interessos presents en el pensament artístic, capaç per això mateix d'atreure l'atenció d'autors de signe molt divers. La resta ho farà la llegenda. Poc després de la seva mort, hom atribuí a Llull el *Testamentum*, l'obra troncal de l'alquímia pseudo-lul·liana, que originaria aviat una vuitantena de textos semblants, on les receptes dels alquimistes per a la fabricació de l'or i l'elixir de la llarga vida es barregen amb les lletres, figures i procediments combinatoris de l'Art. El mateix passarà un segle i mig més tard amb el *De auditu cabbalistico*, un intent d'harmonitzar l'Art amb la Càbala, l'autor del qual era el metge i filòsof veronès Pietro Mainardi, però que aviat passà per obra de mestre Ramon i com a tal fou inclosa en la famosa antologia lul·liana de Lazarus Zetzner, publicada a Estrasburg el 1598 i reeditada els anys 1609, 1617 i 1651. Per a molta gent dels segles XVI i XVII, el Llull llegendari, alquimista i cabalista desplaçarà gairebé el Llull vertader. Tanmateix, com advertí Anthony Bonner, la nostra justificada aversió per la literatura apòcrifa no ens hauria de fer perdre de vista el fet que també aquestes obres formen una part important de la història del lul·lisme i àdhuc de la del pensament europeu del Renaixement i del Barroc.
La història del lul·lisme a Europa comença amb els esforços de mestre Ramon per a difondre el seu pensament. Vers les darreries de la seva vida i per afavorir-ne la difusió, Llull té cura de confiar tres col·leccions dels seus escrits al convent de franciscans de Palma, a la cartoixa de Vauvert, prop de París, i a Perceval Spinola, el seu amic i amfitrió a Gènova. A tot això cal afegir encara els seus nombrosos viatges. El nostre incansable rodamon visità París tres vegades i Itàlia unes quinze. No és estrany, doncs, que els primers camins del lul·lisme a Europa passin per França i Itàlia.
De fet, el lul·lisme francès s'origina pels contactes de mestre Ramon amb els ambients universitaris de París per reunir alguns deixebles que mantinguessin viva la flama del seu pensament. Aquest és el cas dels dos mestres de la facultat d'arts, Pierre de Limoges i Tomàs Le Myésier († 1330). Deixeble devot i emprenedor, Le Myésier reuní a la seva casa d'Arràs, on s'havia establert com a canonge, una rica col·lecció lul·liana. Mort ja mestre Ramon, el bon canonge utilitzà aquest fons per a compondre tres antologies d'escrits del beat: l'*Electorium magnum*, un voluminós compendi dels desplegaments doctrinals lul·lians en forma de selecció de textos extrets de les seves obres; l'*Electorium medium*, una segona compilació més breu que l'anterior; i l'*Electorium parvum o Breviculum*, una tercera compilació encara més reduïda, la qual, al manuscrit conservat en la biblioteca de Karlsruhe, inclou una meravellosa sèrie de dotze miniatures, amb escenes de la vida de Llull, que hom confeccionà per commemorar la cerimònia palatina de l'ofrena feta per le Myésier mateix de les tres redaccions de la seva obra a Joana de Navarra, reina de França.
Del lul·lisme parisenc de finals del segle XIV i de l'inici del XV no en sabem gairebé res. Tanmateix, que la llavor sembrada per Llull i conreada per Le Myésier no havia mort del tot ho prova el fet que hom volgué ferli la vida impossible. Vers el 1390, la facultat de teologia de París, guanyada pels nous corrents nominalistes, promulgà un decret de prohibició de les doctrines lul·lianes en la docència teològica. Per reblar el clau, fou tramesa, a més a més, una lletra oficial a la cartoixa de Vauvert amb el prec que fossin retirades de la biblioteca les obres del beat, que els mestres i estudiants de la Sorbona anaven a consultar. Els promotors d'aquestes mesures eren Pierre d'Ailly, aleshores canceller de la universitat, i el seu successor i deixeble Joan Gerson. Aquest darrer

inicià aviat una ressonant polèmica antimística, en el curs de la qual l'autor més criticat és mestre Ramon. Gerson li retreu la raresa doctrinal i l'ús d'un llenguatge extravagant. La polèmica antilul·liana de Gerson assolí el cim en el curt tractat *Contra Raimundum Lulli*, datat a Lió el 1423, on el canceller les emprèn contra el racionalisme teològic del *Liber de articulis fidei*.

Com a conseqüència d'aquesta prohibició i de l'orquestració literària que en féu Gerson, els autors que seguien el solc lul·lià hagueren d'amagar el seu veritable rostre. Aquest és el cas de Ramon Sibiuda († 1436), un metge i teòleg català que ensenyà a Tolosa del Llenguadoc, el qual en el cèlebre *Liber creaturarum seu De homine*, traduït i comentat posteriorment per Montaigne, reprèn el projecte lul·lià de justificació racional del contingut dogmàtic de la fe cristiana, però en un llenguatge planer i sense fer ús de l'aparat lògico-metafísic de l'Art. L'obra de Sibiuda inaugura el gir antropològic del pensament modern i esbossa alhora una línia apologètica que culminarà en Pascal.

Com s'esdevingué a França, la primera llavor del lul·lisme a Itàlia la sembrà el mateix beat. Durant els seus quinze viatges a aquella península escriví unes vint-i-cinc obres i actuà a diverses ciutats, sobretot a Gènova, Roma, Nàpols, Pisa i Messina. Tenim qualque notícia de l'existència d'una escola lul·liana a Nàpols, on aprengué l'Art Landulfo de Columba i de la presència de petits nuclis lul·lians, relacionats respectivament amb els ambients dels espirituals franciscans i del monaquisme antic, a Messina i Gènova. És però a Pàdua –no massa lluny de Venècia, la ciutat que a inicis del segle XV posseïa la col·lecció lul·liana més rica i valuosa d'Itàlia– que florí un cercle lul·lista més influent entorn del professor universitari i més tard bisbe Fantini Dandolo. Ho prova el fet que el mes de setembre de 1433 s'hospedés a la seva casa el lul·lista barceloní Joan Bolons per fer-hi una lectura de l'Art. Pàdua era llavors una fortalesa de l'averroisme llatí o aristotelisme heterodox. El lul·lisme paduà podria interpretar-se com una reacció contra aquell corrent que, durant tot el segle XIV, havia senyorejat impunement a la universitat.

És en la cruïlla d'aquests dos camins que cal situar l'encontre amb l'obra de Llull per part de Nicolau de Cusa (1401-1464), un alemany que féu la carrera de dret a Pàdua i que, empès per Eimeric van den Velde (1395-1460), un mestre flamenc graduat a la Sorbona que l'inicià en la teologia a Colònia, anirà a París per a estudiar in situ el fons lul·lià de Vauvert. Res més allunyat del tarannà del Cusà que esdevenir un epígon, ni que sigui d'un geni congenial com mestre Ramon. El contacte massiu amb l'herència del beat que palesen els manuscrits lul·lians de la seva rica biblioteca, molts d'ells transcrits o anotats de la seva mà, orientarà, però, decisivament, el seu pensament vers una visió de Déu o de l'Infinit com a identitat absoluta –és el sentit teològic del famós principi de coincidència dels contraris– i ensems vers una concepció metafísico-còsmica del Crist, el Déu fet home, com a mitjancer entre l'Infinit i el finit, Déu i el món.

Amb Sibiuda i el Cusà, comença l'època d'esplendor de l'herència de Llull a Europa. La història del lul·lisme deixa d'ésser un episodi potser interessant, però en definitiva provincià, i entra de cop en la història gran. És simptomàtic a aquest respecte que l'interès per Llull s'associï de bell antuvi amb l'interès per Sibiuda i el Cusà. És el que s'esdevé en Jacques Lefèvre d'Etaples (1455-1536), benemèrit editor de diverses obres del beat, entre elles del *Libre de contemplació*, el *Libre d'amic e Amat*, el *Fantàstic* i l'*Arbre de filosofia d'Amor*. El seu deixeble, Charles de Bouelles (1479-1553), autor d'una Vida de Llull, fou també un admirador del *Llibre de les criatures* de Sibiuda. Al seu torn, el gran humanista italià, Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494), conjumina el seu interès pel Cusà amb l'intent de descobrir un mètode combinatori que participi ensems de l'Art i de la Càbala. La figura més destacada d'aquesta simbiosi Llull-Cusà és, però, Giordano Bruno (1548-1600). Autor d'una colla d'obres sobre l'Art, el famós frare renegat conjugarà l'afició a la combinatòria i la mnemotècnia amb l'hermetisme i esbossarà un pensament de caire monista que esbotza la concepció lul·liana i cusaniana de Déu en la línia d'un Déu-Natura, objecte d'una nova pietat còsmica.

El segle XVII és filosòficament el segle del mètode. No té, doncs, res d'estrany que la darrera etapa de la història del lul·lisme europeu basculi sobre aquesta qüestió. L'Art és vista sobretot com un *ars inveniendi*, com l'intent d'esbossar un mètode alternatiu al d'Aristòtil, que fos alhora inventiu i no merament deductiu i vàlid per a totes les ciències. El primer pas en aquest camí l'havia donat a inicis del segle anterior el franciscà Bernard de Lavinheta († 1530). La seva *Explanatio compendiosaque aplicatio artis Raymundi Lulli*, en barrejar el tractament de l'Art amb l'enciclopedisme, l'alquímia i la mnemotècnia serà decisiva per al futur desenvolupament del lul·lisme. És també aquest poti-poti el que fascinà l'enciclopedista alemany Cornelius Agrippa von Nettesheim (1588-1638), el qual en el seu primerenc *In Artem brevem Raymundi Lulli comentarium*, convertí l'intent lul·lià en una mena d'"art pansofística" del discurs. Després, el també alemany Johann Heinrich Alsted (1588-1638), en la seva *Clavis artis lulianae*, intentarà l'harmonització de les tres "sectes de lògics" aleshores vigents: els aristotèlics, els ramistes i els lul·listes i veurà en l'Art un mètode, afí a la matemàtica, capaç d'estructurar i sistematitzar tots els coneixements.

Com a culminació de tot aquest moviment, el jesuïta alemany Athanasius Kircher (1601-1680), sota l'influx de l'obra *Pharus scientiarum* del seu confrare espanyol Sebastián Izquierdo, escriurà la seva immensa *Ars magna sciendi* amb l'intent de fer de l'Art una "ciència de la ciència", apta per a elaborar una enciclopèdia de tots els sabers humans. Tot i que hom ha qualificat aquesta obra de "barreja fascinant de ciència i de disbarats", no cal oblidar que Kircher, com abans Izquierdo, identifica la combinatòria amb el càlcul matemàtic i assaja d'aproximar els procediments d'aquella als d'aquest. Hom arriba així a la famosa *Dissertatio de arte combinatoria* de Leibniz (1646-1716), on el gran filòsof del racionalisme modern reformula més científicament el projecte lul·lià i elabora ensems un primer assaig de constitució d'una lògica matemàtica i de creació d'un llenguatge universal, que avui encara continua. No mancaren, és clar, autors que, com Bacon de Verulam i Descartes, condemnaren l'Art com un mètode parençós "per a aspergir gotetes de ciència" o "per a parlar sense judici d'allò que hom ignora". Però, ni aquestes crítiques, més o menys justificades, ni els sarcasmes de Rabelais impediren a Ivo Salzinger (1669-1728) –un lul·lista tan entusiasta que creia que mestre Ramon mateix havia ja reeixit a constituir l'enciclopèdia– de posar fil a l'agulla al projecte d'iniciar una edició monumental de les obres de Llull. Els vuit toms de l'edició maguntina són la més bella cloenda d'aquests quatre llargs segles d'història del lul·lisme europeu.

Eusebi Colomer

RAIMON LLULL I LA TRADICIÓ ALQUÍMICA

El nom de Ramon Llull va lligat, tal com sabem, a un ampli nombre d'escrits d'alquímia d'ençà de la segona meitat del segle XIV, és a dir, uns cinquanta anys després de la seva mort. Seguidors del passat i erudits moderns han mostrat opinions divergents sobre l'atribució a Llull d'obres alquimistes que, segons la seva pròpia consideració, sempre havien estat altament apreciades pels adeptes de la tradició hermètica. Fa poc que s'ha emprès una reconsideració de tot el problema de l'alquímia pseudo-lul·liana, partint d'un punt de vista diferent: en comptes de qüestionar si Llull és o no és l'autor dels escrits sobre alquímia, les obres que se li atribueixen es consideren com un centre d'atenció per se, i la seva vinculació a la figura històrica del filòsof mallorquí és només un aspecte (molt important, però) d'un problema històric, de moltes facetes, i, alhora, hermenèutic.

La tradició manuscrita de les obres d'alquímia atribuïdes a Llull i la seva relació mútua, confirmada per cites creuades i afinitat de contingut, ens permet de remuntar-nos als orígens de l'obra a nivell global, fins a un nucli original d'uns quants escrits. El primer d'aquests, el *Testamentum*, escrit el 1332 o poc abans, i unes quantes obres més del mateix autor (*Liber lapidarii*, *Liber de intentione alchimistarum*), estan estrictament vinculats al *Codicillus* (escrit potser pel mateix alquimista o pel seu deixeble): tots convergeixen en el tema de l'elixir alquímic i n'il·lustren les múltiples aplicacions. El mateix desenvolupament de l'obra apareix en dos escrits àmpliament difosos, l'*Epistola accurtationis* i el *Compendium animae transmutationis metallorum*, que pel que sembla procedeixen dels anteriors. Trobem així mateix una sèrie d'obres que se centren en la destil·lació de l'alcohol del vi amb objectius alquímics: el primer i més important entre aquests és el *Liber de secretis naturae seu de quinta essentia*, que depèn en gran mesura del *De consideratione quintae essentiae*, escrit per John de Rupescissa entre 1351 i 1352. També hi ha d'altres escrits menors quant a les aigües destil·lades, la quinta essèn-

cia alquímica i l'or potable que es remunten al segle XIV.

Hi ha una diferència bàsica que distingeix el *Testamentum* del *Liber de secretis naturae*, si bé en la totalitat de manuscrits coneguts ambdós textos s'atribueixen a Ramon Llull: a més del desenvolupament de diferents doctrines alquímiques, el *Testamentum* no és atribuït intencionadament pel seu autor a Llull, mentre que el *Liber* sí. Tanmateix, això no significa que l'atribució pseudoepigràfica subsegüent del *Testamentum* no tingui cap base. Les idees lul·lianes (com els correlatius) i l'estil (bàsicament la utilització de l'alfabet i les xifres) atorguen a aquest llibre un caràcter peculiar dins de la tradició alquímica de la qual arrenca; a més, s'hi cita una autèntica obra de Llull, l'*Arbor philosophiae desideratae*. Així doncs, el *Testamentum* demostra que, al cap de pocs anys de la mort de Llull, el seu pensament ja havia entrat en contacte justament amb les doctrines alquímiques que el mateix Llull havia rebutjat clarament en gran part de la seva obra, especialment en el famós diàleg entre l'alquimista i el foc al *Fèlix*. Posteriorment, aquest tipus d'associació es promou vigorosament al *Liber de secretis naturae seu de quinta essentia*. Als seus tres llibres, que es refereixen a la utilització química i farmacològica de la quinta essència, se'ls confereix un marc unitari per mitjà d'un pròleg i un epíleg, en els quals l'autor defensa la continuïtat entre la filosofia natural lul·liana i l'alquímia, admetent fins i tot que les frases de Llull contràries a la transmutació anaven dirigides contra els "falsos" alquimistes. Així doncs, al *Liber*, l'alquímia es presenta com una veritable branca de l'*arbor scientiarum* de Llull. Des de la nostra posició avantatjosa, més aviat es podria pensar que es tracta d'un empelt reeixit.

L'intent que es va fer al *Liber de secretis naturae seu de quinta essentia*, perquè l'alquímia fos coherent amb la filosofia lul·liana aviat va donar pas a una llegenda, en la qual convergien molts temes, que ja aparegué, si bé de manera dispersa, en els primers treballs alquímics atribuïts a Llull. La llegenda, en la seva forma definitiva, explicava que Llull s'havia "convertit" a l'alquímia gràcies a un altre il·lustre català: Arnau de Vilanova; aleshores, el descobriment de l'elixir alquímic li havia donat una exagerada llarga vida (raó que continua present en la producció literària del nostre segle: vegeu, per exemple, *Quim-Quima* de Maria Aurèlia Capmany). Va estar citat a la cort del rei Eduard d'Anglaterra, on va fabricar or alquímic per a la seva utilització en els objectius del rei en la croada contra els àrabs; i, finalment, fou empresonat per l'impiu rei, el qual havia decidit utilitzar l'or alquímic en una guerra contra els francesos. En una versió de la llegenda del segle XVI, s'hi afegeix que Llull, durant la seva captivitat, va rebre la visita d'uns àngels, que li van revelar més secrets alquímics. A més, s'hi retrata una genealogia imaginària de reis, a partir dels pròlegs i les dedicatòries dels primers treballs de l'obra: el rei traïdor Ilavors s'anomena Robert, mentre que Eduard (el fill de Robert) oferia protecció a Llull, el qual va escriure per a ell una sèrie de llibres; finalment, Carles, el fill d'Eduard, esdevingué el deixeble estimat, a qui l'ancià alquimista confià tots els seus coneixements, bo i oferint-li la clau dels seus secrets i escrivint per a ell els seus darrers i més clars llibres. En aquesta hàbil versió, la llegenda ens introdueix en la branca definitiva de l'obra alquímica pseudo-lul·liana, un recull d'escrits, els títols dels quals imiten l'obra de la primera època, i amb un contingut que orienta l'alquímica pseudo-lul·liana cap als treballs dels Rosa-Creu.

A la base d'aquesta construcció alquímica, trobem, tal com hem vist suara, el *Testamentum*. Es tracta d'una obra molt important, no solament perquè conforma la pedra angular de tota l'obra pseudo-lul·liana, sinó també, i potser bàsicament, perquè constitueix la principal prova d'un canvi característic en el sentit de l'alquímia a començament del segle XIV. En efecte, el *Testamentum* és el principal llibre que il·lustra el desenvolupament de l'alquímia a partir d'una metal·lúrgia imbuïda de valors religiosos i/o filosòfics cap a un art de perfeccionament de tot el camp de la matèria, incloent-hi el cos humà. L'autor, el nom del qual resta desconegut, elabora una veritable filosofia alquímica, que té com a objectiu principal explicar en termes filosòfics (és a dir, utilitzant el llenguatge aristotèlic de la filosofia medieval natural) la producció d'un agent de perfecció material anomenat elixir. El caràcter peculiar de l'elixir rau en el fet que pot transmetre la seva perfecció a qualsevol ser amb què entra en contacte (es projecta, en paraules dels alquimistes), bo i desenvolupant una virtut que creix fins a un grau infinit mitjançant unes solucions i "circulacions" consecutives en el receptacle alquímic. Així doncs, l'elixir, anomenat també "pedra filosofal" (*lapis philosophorum*) o "el nostre or" (*aurum nostrum*), no és simplement un gruix de metall preciós inert, resultat de la transmutació d'un de més bàsic, sinó una cosa material dotada d'energia a través de la cooperació d'un ser humà (*artifex*) i la natura. Reuneix en si mateix la incorruptibilitat, és a dir, la més alta perfecció dels éssers inanimats (i, en efecte, en la seva preparació, els més perfectes entre aquests, l'or i la plata, s'utilitzen com a "llavors" de perfecció) i la virtut de reproduir aquesta mateixa perfecció (un poder dinàmic anàleg a la funció de la vida pel que fa als cossos vivents). En la seva definició més filosòfica, l'elixir és "veritable complexió" (*verum temperamentum*) produïda mitjançant unes operacions manuals: aquest caràcter artificial li impossibilitava quedar englobat dins de les categories de la filosofia escolàstica de la naturalesa, tal com apuntà el filòsof anglès Roger Bacon en definir l'alquímia (a nivell teòric i pràctic) com la doctrina més universal que revela la veritat oculta o tan sols expressada parcialment en els llenguatges de la medicina i la filosofia natural. L'autor del *Testamentum* –que probablement era un metge format a Montpeller– definia l'alquímia com a "una part oculta de la filosofia, la més necessària, una art bàsica que no tothom pot aprendre". L'alquímia ensenya a canviar totes les pedres precioses fins que aconsegueixen el veritable equilibri de qualitats; a portar els cossos humans al seu estat de salut òptim; i a transmutar tots els metalls en veritable Sol (or) i autèntica Lluna (plata), a través d'un cos únic, una medicina universal, a què es redueixen totes les medicines concretes".

"Una partida de philosophia natural celada mes necesaria, de la qual es constituida una art la qual non apart a tots e la qual ensenya de mudar totes les pedres precioses e aquelles reduir a ver temperament, e tot cors humanal posar en molt nobla sanitat e transmudar tots los corsos dels metalls en ver sol et en vera lluna per un corp medicinall universall, al quall totes les particularitats de medicina son estades reduides."

La cita anterior procedeix del *Testamentum* bilingüe (català i llatí), conservat únicament en un manuscrit (Oxford, Corpus Christi College, 244). Si bé la prioritat del text català enfront del llatí avui no sembla tan clara com apuntava fa uns anys Pere Bohigas, ambdues versions són pràcticament contemporànies, i indiquen un origen català o difusió primerenca d'aquesta important obra. Cal una recerca més a fons, si bé hi ha com a mínim dos elements clars: en primer lloc, existeix un vincle entre la idea d'elixir com a medicina (*mater medicinarum*), desenvolupada al *Testamentum*, i les ensenyances mèdiques d'Arnau de Vilanova, l'*Aphorismi de gradibus*, del qual es va incloure l'any 1309 al programa de la facultat de medicina de Montpeller; en segon lloc, el nostre alquimista va viatjar per Catalunya, França i Anglaterra i el seu llibre representa un treball original en el desenvolupament de l'alquímia mèdica (o més ben dit, farmacològica), que havia d'arrodonir unes dècades més tard John de Rupescissa. Aquesta tendència mèdica cap a l'alquímia caracteritzà gran part de la següent producció pseudo-lul·liana, en concret –tal com hem vist abans– el *Liber de secretis naturae seu de quinta essentia*, que finalment substituí el llibre de John de Rupescissa: fou la recomposició, atribuïda a Llull, i no pas l'elaboració original de Rupescissa, el principal vehicle per a la defensa de l'ús alquímic de la quinta essència del vi. Així, el nom de Llull va jugar un paper significatiu en aquest important capítol de la història de la ciència medieval i de la primera època del Renaixement, que preparà el camí per a la recerca de Paracelsus.

Tenim poca notícia sobre la difusió de l'alquímia pseudo-lul·liana durant el segle XIV, sobretot pels poquíssims manuscrits alquímics datats d'aquesta època: un problema comú a tot el camp de textos alquímics escrits per (o atribuïts a) autors medievals. En contraposició a això, l'envergadura de l'obra alquímica pseudo-lul·liana fou impressionant al llarg de tot el segle XV, quan s'hi afegiren obres de nova creació i van començar a aparèixer recopilacions dels primers manuscrits. Algunes d'aquestes són pròdigament il·lustrades, com alguns dels famosos manuscrits que trobem avui en biblioteques de Florència, Londres, Oxford i Yale. Així doncs, des del principi del segle XV, trobem rastres d'alquímia fins en circumstàncies imprevistes, com ara la presència d'un exemplar del *Liber de secretis naturae seu de quinta essentia* entre els llibres de l'eremita Mario de Passa, a Mallorca.

L'alquímia s'havia convertit clarament en un tema interessant per als metges del segle XV, potser perquè buscaven uns remeis que resultessin més eficaços que els galènics tradicionals; i sovint aquest interès se centrava en els tractats de "Llull". A Florència, un orfebre "analfabet", Lorenzo da Bisticci, aplicà els seus coneixements artesans a l'ús de les aigües medicinals i obtingué una medicina meravellosa que comparà amb Jesucrist: acabava de llegir l'*Ars operativa medica*, l'autor de la qual afirma que és Ramon Llull i que ha après el meravellós art de la destil·lació del rei Robert, el qual, per la seva banda, l'havia après d'Arnau de Vilanova. A Anglaterra, l'any 1456, un grup d'eminents metges van signar una petició al rei a fi que els permetés elaborar l'elixir, *mater medicinarum*. Entre els signats, hi havia John Kirkeby, capellà del rei, el qual, un any abans, havia aprovat l'execució d'un important recull d'alquímia pseudo-lul·liana, tot centrant-se en el *Testamentum* i el *Liber de secretis naturae seu de quinta essentia*: el manuscrit bilingüe d'Oxford esmentat anteriorment.

Tenint en compte aquest interès mèdic per l'alquímia, no ens ha de sorprendre trobar una sèrie de treballs alquímics atribuïts a Llull en la reco-

pilació manuscrita que havia estat propietat de Nicolaus Pol, el metge lul·lià que va viure al Tirol a final del segle XV. I potser tampoc no ens hauria d'estranyar descobrir que Bernard Lavinheta va incloure l'*Ars operativa medica*, així com extractes de Rupescissa, en la seva enciclopèdia lul·liana, la qual havia d'influir tants pensadors renaixentistes, de Giordano Bruno a Heinrich Alsted. Això no obstant, quan ens adonem que el Cusà no solament disposava d'un manuscrit del *Testamentum* sinó que l'havien copiat específicament per a ell, d'entrada podem quedar realment perplexos. I també ens pot desconcertar descobrir que a Florència, uns vint anys abans, Giovanni Pico della Mirandola va introduir temes lul·lians en els cercles filosòfics; un manuscrit meravellosament il·lustrat amb tractats alquímics pseudolul·lians fou elaborat per a un mecenes desconegut l'any 1475. El pintor retratava Llull amb una llarga barba blanca i hàbit franciscà, en diverses escenes alquímiques, atorgant-li la categoria d'alquimista i mag hermètic, que havia de difondre la seva fama en diversos medis filosòfics del Renaixement. Un important recull de manuscrits alquímics, compilats el segle XVI a França (actualment a la col·lecció Caprara de la Biblioteca Universitària de Bolonya), mostra un interès lul·lià específic, bo i confirmant l'abast de l'interès alquímic entre els lul·listes francesos dels segles XVI i XVII.

Aquest tipus d'episodis es podrien multiplicar fàcilment. A nivell global, confirmen plenament el que ha escrit fa poc Anthony Bonner, que durant el Renaixement, l'*Ars* lul·lià es considerava com una introducció general a les ciències ocultes "com a possible propedèutica general a les ciències ocultes". A més, la indiscutible fama de Llull com a alquimista en el Renaixement conforma clarament la base de la ferma creença en l'autenticitat dels llibres alquímics de "Llull", defensada per Ivo Salzinger, el qual va publicar la monumental recopilació del segle XVIII de *Raimundi Lulli Opera omnia* i defensà l'alquímia lul·liana contra els erudits Sollier i Custurer. Tanmateix, sembla que aquests triomfaren finalment, ja que Salzinger mai no va publicar els volums alquímics planificats.

Altrament, la fama de Llull en els cercles hermètics fou duradora: les recopilacions impreses més importants dels escrits alquímics, des de la dècada de 1540 fins a la *Bibliotheca chemica curiosa*, publicada per Jean-Jacques Manget el 1702, contenen una secció "lul·liana" i els autors hermètics van continuar (i encara continuen) lloant el nom de Llull, seguint una tradició que mai no s'ha trencat i que Dom Pernety resum en una sola frase en el seu *Dictionnaire mytho-hermétique* (1787): "Ramon Llull, filòsof hermètic dels més savis i subtils, la lectura del qual es recomana especialment, per tal com penetrà eminentment en tots els secrets de la natura".

Miquela Pereira

L'OBRA MISSIONAL DE RAMON LLULL

El canonge Carles Cardó va encunyar el concepte de les dues tradicions com una clau interpretativa de la "història espiritual de les Espanyes". La mala tradició és la que considera els fets d'armes com un mitjà lícit i justificable, quan no desitjable, de propagar la fe; la que utilitza l'espasa per tal d'assegurar el triomf de la creu; en suma, la que exalta la croada per a imposar l'Església. La bona tradició, en canvi, és la que només compta amb les "armes espirituals" per a evangelitzar, les armes "que no es rompen ni s'esmussen, les armes de Crist i dels Apòstols que convertiren tot el món amb predicació i amb escampament de llàgrimes i de sang i amb molts treballs i greus morts" –com dirà Ramon Llull a la *Doctrina Pueril*. I d'aquesta bona tradició, a Catalunya, Llull n'és certament un dels capdavanters.

Situem-lo primer en el seu temps. "El segle XII havia donat a l'Església els croats, el segle XIII li retornà els missioners", tal com diu Armand Olichon a la seva *Histoire de l'expansion du catholicisme dans le monde* (París 1936). El fracàs de la setena i darrera croada (la de sant Lluís rei de França, al 1270) enterrarà per sempre el somni de la reconquesta cristiana de Jerusalem. Els "prínceps cristians" occidentals comencen a prendre consciència del que ara anomenem nacionalisme i dels interessos nacionals. Un nou sector social "burgès", els marxants i els ciutadans dels municipis, guanya poder de dia en dia i refusa les aventures dels senyors feudals. La cavalleria s'organitza com un esport en lloc d'ésser un exercici quasi religiós. D'aquesta transformació cultural en resulta una nova sensibilitat religiosa que trobarà la seva expressió en les ordes "mendicants", franciscans i dominicans. L'una i l'altra introdueixen en llur programa apostòlic la conversió dels infidels i trameten missioners a terres de l'Islam i fins a Mongòlia.

De 1250 a 1300, els grans dominicans catalans, Ramon de Penyafort, Ramon Martí, Romeu Sobraguera i tants altres s'esmerçaren a crear escoles de llengües orientals a Barcelona, València, Xàtiva, Múrcia i fins i tot a Tunis, on florien els *studia* dominicans. En aquestes escoles es formaven polemistes aguts que s'exercitaven en controvèrsies públiques, com la que tingué lloc a Barcelona el 1263, presidida pel rei Jaume I en persona. Val a dir que els nostres grans reis del Casal de Barcelona sempre cercaren de mantenir bones relacions, polítiques i comercials amb els estats musulmans del Nord d'Àfrica, especialment amb els Hàfsides, de Tunísia.

Així, quan Ramon Llull, senescal de l'Infant Jaume, el futur Jaume II de Mallorca, sentí la crida urgent de la Gràcia que, d'una manera que ell estimà sempre miraculosa, el reclamava per al servei exclusiu de Crist (*Vita coetanea*), trobà el camí tot traçat: convertir els sarraïns a la fe cristiana. I ell mateix recorda com fou seduït primer per l'exemple de sant Francesc i, després, aconsellat per Ramon de Penyafort en persona. Un programa en tres punts havia d'inspirar els 40 anys d'activitat incansable que seguiren la seva "conversió". Primer, acceptar de morir per Crist, tot predicant la fe als infidels. Segon, escriure, amb l'ajuda de Déu, un llibre que seria el més eficaç del món per tal de rebatre llurs errors. Tercer, sol·licitar del papa i dels prínceps cristians la fundació de monestirs on els futurs missioners aprenguessin les llengües dels sarraïns i altres pobles orientals. Ramon Llull no fou, doncs, l'únic ni tan sols el primer dels cristians del seu temps que sentí la vocació missionera. Però solament ell va fer-ne la finalitat essencial de la seva vida. Predicar el Crist en el món sencer i portar tots els homes al si de l'Església fou per a Ramon Llull una dèria permanent, una santa quimera. Per això, intel·lectual i raonador com era, la seva obra filosòfica és menys especulativa que pràctica; pretén més de convèncer que d'analitzar i tot el que escriví és una immensa apologètica. Si recercà una ciència universal, fou per tenir un instrument capaç de fer assequible la veritat catòlica a tots els homes de bona voluntat. Pel mateix motiu, va recórrer les universitats (París, Montpeller, Pisa), es presentà a les corts de Jaume II de Catalunya, de Felip el Bell de França, de Frederic de Sicília o del rei de Xipre, Enric II de Lusignan, s'adreçà a tots els papes que se succeïren en la càtedra de Pere, en aquells anys trasbalsats que precediren el trasllat de la seu pontifícia a Avinyó i que veieren néixer *La Divina Commedia*. Si tanmateix intervingué en els capítols generals dels franciscans i dels dominicans i àdhuc en el Concili de Viena del Delfinat el 1311, fou per a desvetllar en els cristians un xic de l'ardor missional que l'arborava. Si, a part dels escrits pròpiament filosòfics, exposà les seves idees i els seus projectes de reforma social i religiosa en obres literàries, com *Blanquerna* i el *Fèlix o llibre de les meravelles del món*, o en poemes com el *Desconhort* o el *Cant de Ramon*, fou encara per tal d'atènyer els homes del món i interessar-los pel seu designi fonamental. I si, finalment, cansat de la poca atenció que desvetllava, partí tot sol a terres de l'Islam, en cerca d'un probable martiri, fou per afegir al seu ensenyament un exemple fecund, un gest heroic com el de sant Francesc.

Els tres punts del seu programa missional quedaven, doncs, acomplerts. El primer, el testimoni martirial, fou cronològicament el darrer. El segon, foren les elaboracions successives de l'Art lul·liana, el famós llibre que havia de convertir el món per "raons necessàries" i el tercer, la creació d'un monestir a Miramar, Mallorca, fou la realització d'un centre de formació missionera, seguit pel Cànon XI del Concili de Viena, que decidí la creació de cinc col·legis de llengües orientals: a Roma o bé on residís la cort pontifícia (puix que som a l'època dels papes d'Avinyó), i també a Bolonya, París, Oxford i Salamanca, és a dir, a les universitats més importants d'aquell temps.

Ramon Llull, però, va fer molt més que acomplir amplament el seu programa: els llargs anys de reflexió entorn de la seva preocupació central, el van conduir a elaborar una veritable missiologia, és a dir, una teologia i una metodologia de l'evangelització.

La seva doctrina no la sistematitzà en cap dels seus llibres nombrosos. Però les idees són sempre presents en tots els seus escrits, des del *Llibre de contemplació*, amb què inaugurà esplèndidament l'activitat d'escriptor,

fins als opuscles composats a Mallorca i a Sicília en els darrers anys de la seva vida.

El primer principi de la teologia lul·liana de l'evangelització és que la conversió dels infidels no pot ésser empresa sinó per manera d'amor, conseqüència de l'amor primicer de Jesucrist per tots els homes. Però, com que cap cosa no pot ésser amada o odiada si no és prèviament coneguda, l'obra d'amor ha d'adreçar-se abans que tot a la intel·ligència. I d'ací deriva el deure de començar proposant la veritat als "savis" –avui diríem als "intel·lectuals"– entre els infidels. És a dir, a il·luminar els esperits per tal de preparar els cors a l'efusió de la Gràcia.

El segon principi, derivat del primer, és que la conversió de les ànimes serà essencialment un acte de llibertat. I Llull proclamarà sempre el respecte del lliure albir de les consciències, car Déu no pot anar en contra de la llibertat que ha posat Ell mateix en el cor de les criatures humanes. Per això, Llull s'oposa a l'ús de la força per conquerir les ànimes i fa apologia de les armes espirituals, com deia més amunt. Per a defensar aquest criteri, té prou bones raons teològiques. Cal, però, portar a la pràctica aquests principis. I amb aquesta intenció, Ramon Llull elabora tota una metodologia missionera, fins als més petits detalls: estudi seriós de les creences de les altres religions, ensenyament de les llengües i, en general, formació dels missioners; tècnica de les discussions apologètiques; intercanvi de persones entre "savis" de les diverses religions; tot, fins a la previsió de les despeses que aquesta organització comporta... Si la ciència de les missions és una apologètica basada en l'etnografia, no hi ha cap dubte que Ramon Llull n'és el fundador.

"Procurador dels infidels" es feia dir ell mateix. Sí, però per tal de conduir-los a la fe. Són homes que ell estima i respecta, als quals atorga d'antuvi un prejudici de bona fe. Els fidels d'altres religions són esperits generosos, que cerquen la veritat i adoren llur Déu amb una devoció no fingida. En tenim el millor exemple en el *Llibre del Gentil i dels tres savis*, on un jueu, un musulmà i un cristià, en una atmosfera irènica, presenten els valors espirituals de llurs religions respectives. Per això, l'actitud de Ramon Llull envers ells és benèvola, però sempre polèmica. Proposa un diàleg lleial, però no renuncia tanmateix a fer proselitisme, segur com està de la superioritat de la veritat cristiana. El que vol és persuadir, no violentar.

L'apologia de les armes espirituals havia de conduir per força mestre Ramon a condemnar tota violència contra els infidels i en particular les croades. Hi ha un passatge famós de Blanquerna (Cap. 80, 1) en què compara les croades amb la "guerra santa" de Mahoma i dedueix dels fracassos successius dels croats que Déu no aprova aquesta mena d'expedicions. Amb volguda ironia, una declaració tan sonada l'atribueix com si res al soldà de Babilònia en una carta que adreça al papa i als cardenals. El soldà de Babilònia era, en temps de Llull, el soldà d'Egipte, no el de Bagdad, com hom podria imaginar.

Res doncs de guerres de religió. Però, i si aquests infidels, que tanmateix cal convertir, refusen el diàleg? Que és, tal com Llull va experimentar, el que acostumava a succeir amb els musulmans. Davant d'aquesta situació, mestre Ramon reacciona com un home del seu temps i considera que la cristiandat té el dret d'obligar els infidels, no certament a rebre el baptisme forçat, però sí a atorgar als missioners la llibertat de predicar. Una nova croada, en suma, però en favor de la llibertat religiosa.

I és al bell mig del *Llibre de passatge*, on proposa aquest tipus nou de croada, que Ramon Llull escriurà: "val més dominar els infidels en la discussió, convencent-los per raons necessàries que fer-los la guerra i arrabassar les terres que posseeixen. Convertim-los i deixem que gaudeixin de llurs béns. Siguem artesans de concòrdia i d'amor!".

Entre els seus contemporanis, el franciscà Roger Bacon i el dominicà Ricoldo de Montecroce són potser els únics que haurien gosat manifestar tan obertament els seus dubtes quant a l'eficàcia, tant espiritual com temporal, de les croades de conquesta. Sant Tomàs d'Aquino –i amb ell Sant Ramon de Penyafort– es limitaven a condemnar –clàssicament– el baptisme administrat per força. Crec que cal arribar fins a l'altre "procurador" –aquest dels indis–, Bartolomé de las Casas, també un exponent de la bona tradició, per a escoltar un llenguatge semblant al de Llull, mentre els "conquistadores" abassegaven les terres i esclavitzaven els indis d'Amèrica.

Ramon Sugranyes de Franch

ORIENTACIONS PER A LECTORS LUL·LIANS NOVELLS

Bibliografies lul·lianes:

Rudolf Brummer, *Bibliographia Lulliana: Ramon-Llull-Schriftum 1870-1973*, Verlag Dr. H.A. Gerstenberg, Hildesheim, 1976 (traducció catalana, Miquel Font Editor, Palma de Mallorca, 1989).

Marcel Salleras, "Bibliografia lul·liana (1974-1985)", *Randa*, 19 (1986), pàgs. 153-198.

Cal consultar també la secció bibliogràfica de la revista especialitzada *Estudios lulianos*, 33 volums (1957-...) de la Maioricensis Schola Lullistica; des del núm. 31 (1991) s'anomena *Studia Lulliana*.

Edicions d'obres de Ramon Llull:

Anthony Bonner, *Selected Works of Ramon Llull*, 2 volums, Princeton University Press, Princeton, 1985 / *Obres selectes de Ramon Llull*, 2 volums, Moll, Palma de Mallorca, 1989.

[Antologia anotada, representativa de tota l'obra lul·liana. Aparegué primer en anglès i se'n féu després la versió catalana. Traduccions/edicions de: *Llibre del gentil e dels tres savis*, *Art demostrativa*, *Art breu*, *Fèlix o Llibre de meravelles*, *Començaments de medicina*, *Flors d'amors e flors d'entel·ligència*. Introducció general a la vida (que inclou una traducció de la *Vita coetanea*), el pensament i la influència del beat. Bibliografia. Introduccions a cada obra. Catàleg cronològic d'obres de Llull. Sens dubte es tracta de la millor via d'accés a Llull. N'existeix una versió anglesa abreujada: *Doctor Illuminatus: A Ramon Llull Reader*, Princeton University Press, Princeton, 1993; conté una selecció del *Gentil*, el *Llibre de les bèsties*, l'*Art Breu* i una nova traducció del *Llibre d'amic e amat*]

Obres Originals de Ramon Llull (=*ORL*), Palma de Mallorca, 21 volums, 1906-1950.

[Primera edició crítica de l'obra catalana de Llull, deguda principalment a Mn. Salvador Galmés. És en curs de publicació una reedició facsímil de les ORL: Miquel Font Editor, Palma de Mallorca; apareguts 6 volums, 1986-1993.]

Nova Edició de les Obres de Ramon Llull (=*NEORL*), 2 volums, 1991 i 1993. [Continuació de la sèrie anterior, amb criteris filològics posats al dia.]

Raimundi Lulli Opera Latina (=*ROL*), 19 volums fins al moment, 1959-...

Volums 1-5, Palma de Mallorca 1959-67; 6-19, "Corpus Christianorum. Continuatio Medievalis", Brepols, Turnhout.

[Edició crítica de l'obra llatina de Llull. S'edita des del Raimundus-Lullus-Institut de Friburg de Brisgòvia]. Dins la col·lecció "Els Nostres Clàssics" de l'editorial Barcino (Barcelona) hi ha edicions crítiques de: *Llibre de meravelles* i *Llibre d'Evast e Blaquerna* (ed. de Salvador Galmés), *Doctrina pueril* i *Arbre de filosofia d'amor* (ed. de Gret Schib) i *Llibre de l'orde de cavalleria* (ed. d'Albert Soler). A la col·lecció "Les millors obres de la literatura catalana" d'Edicions 62 (Barcelona) hi ha edicions divulgatives del *Blaquerna* i el *Llibre de meravelles*.

Per llegir el català antic:

Diccionari català-valencià-balear d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll, 10 volums, Editorial Moll, Palma de Mallorca, 1968[2].

[Diccionari del català antic i contemporani. Recull variants gràfiques, morfològiques i dialectals. Imprescindible per llegir el català antic.]

Miquel Colom, *Glossari General Lul·lià*, 5 volums, Editorial Moll, Palma de Mallorca, 1982-1985.

[Recull exhaustiu de lèxic lul·lià.]

Traduccions angleses:

Blanquerna. A Thirteenth Century Romance, traducció d'Edgar A. Peers, Londres, 1926 (reimpressió recent: Dedalus & Hippocrene, Londres i Nova York, sense data).

The Book of the Beasts, traducció de David Rosenthal, *Catalan Review*, 4, juliol-desembre 1990, pàgs. 409-450. *The Tree of Love*, traducció d'Edgar A. Peers, Londres, 1926.

Vegeu també més amunt A. Bonner, *Selected Works of Ramon Llull*.

Traduccions franceses:

R. Lulle, *L'Arbre de Philosophie d'Amour, Le Livre de l'Ami et de l'Aimé et Choix de textes philosophiques et mystiques*, introducció, traducció i notes per Louis Sala-Molins, Aubier Montagne, París, 1967.

Hi ha traduccions franceses medievals de: *Livre de l'ordre de chevalerie*, ed. Vincenzo Minervini, Adriatica Editrice, Bari, 1972; a cura d'Armand Llinarès, *Le livre du gentil et des trois sages* (París, 1966), *Doctrine d'enfant* (París, 1969), *Livre d'Evast et de Blaquerne* (París, 1970); *Livre des bêtes*, ed. Giuseppe E. Sansone, Roma, 1964.
Traduccions alemanyes:
Erhard W. Platzeck, *Das Leben des seligen Raimund Lull*, Düsseldorf, 1964.
R. Llull, *Das Buch vom Freunde und vom Geliebten*, ed. Erika Lorenz, Herder, Friburg de Brisgòvia, 1992.
R. Llull, *Die treulose Füchsin*, traducció de Joseph Solzbacher, Friburg de Brisgòvia, 1953.
[Traducció del *Llibre de les bèsties*.]

Traduccions espanyoles:
R. Llull, *Obra escogida: Vida coetánea, Libro de maravillas, Arbol ejemplifical, Desconsuelo, Canto de Ramón*, introducció de Miquel Batllori, traducció de Pere Gimferrer, Alfaguara, Madrid, 1981.

Estudis sobre Ramon Llull:
Lola Badia, *Teoria i pràctica de la literatura en Ramon Llull*, Quaderns Crema, Barcelona, 1991.
[Recull d'articles especialitzats sobre la literatura en Llull.]

Anthony Bonner i Lola Badia, *Ramon Llull. Vida, pensament i obra literària*, Empúries, Barcelona, 1988.
[Segurament la introducció més al dia. Traducció espanyola actualitzada, Sirmio - Quaderns Crema, Barcelona, 1993. S'ha publicat per separat, com a biografia del beat, la primera part del llibre, Empúries, 1991.]
Jocelyn N. Hillgarth, *Ramon Lull and Lullism in Fourteenth Century France*, Oxford University Press, Oxford, 1971.
[Fonamental per a la història del lul·lisme.]
Erhard W. Platzeck, *Raimund Lull, sein Leben, seine Werke, die Grundlagen seines Denkens (Prinzipienlehre)*, 2 volums, Edizioni Francescane - Verlag Schwann, Roma - Düsseldorf, 1962-1964.
[Obra fonamental malgrat els anys transcorreguts.]
Robert Pring-Mill, *Estudis sobre Ramon Llull*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1991.
[Conté l'opuscle "El microcosmos lul·lià", introducció molt recomanable a l'estudi del beat i a aspectes filosòfics i científics medievals de base. Estudis literaris i sobre la natura de l'Art lul·liana.]

Albert Soler